

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП
ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН В КОНТЕКСТІ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

ЗБІРНИК ТЕЗ

Київ
2021

**ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»**

**ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН В
КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

ЗБІРНИК ТЕЗ

За заг. ред. д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України

Кудряченка А.І.

Київ

2021

УДК 94 : 339.924 + 323 (47+57)

I-73

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол №9 від 30 грудня 2021 р.)*

Інтеграційний поступ пострадянських країн в контексті трансформаційних перетворень. Збірник тез / за заг. ред. д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України Кудряченко А.І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 116 с.

Відповідальні редактори: к.філос.н., доцент Шморгун О.О.,
к.і.н., Мудрієвська І.І.,
м.н.с. Чуткий П.С.

У збірнику наукових праць представлені тези учасників круглого столу «Інтеграційні складові трансформації пострадянського простору», проведеного Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» 28 грудня 2021 року.

УДК 94 : 339.924 + 323 (47+57)

I-73

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий в разі посилання на автора і видання.

© Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021

Зміст

Кудряченко А.І., Солошенко В.В.

Українсько-азербайджанські відносини на рубежі XX – XXI ст. 7

Мхитарян Н.І.

Турецько-азербайджанське співробітництво в рамках інтеграційних проєктів пострадянського простору: стан та перспективи..... 17

Ткаченко В.М.

Посткомуністичний транзит Росії як тренд трансформаційних перетворень..... 21

Кордун О.О.

Збройні конфлікти як один з інструментів впливу Росії на пострадянські країни..... 29

Ткаченко І.В.

Російська Федерація і геополітичні ризики Азербайджану внаслідок перемоги в Другій карабаській війні..... 37

Богданович І.І.

Специфіка соціально-економічної модернізації Республіки Білорусь..... 43

Деменко О.Ф.

Пріоритети цивілізаційного розвитку та проблеми соціально-економічної модернізації Казахстану..... 50

Бульвінський А.Г.

Зовнішні чинники еволюції Таджикистану у 1990-2010-х рр..... 58

Метельова Т.О.

Туркменістан: досвід «свого» шляху..... 65

Цапко О.М.

Зовнішня політика Туркменістану щодо країн пострадянського простору.... 71

Розумюк В.М., Миклащук І.М.

Специфіка суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан
наприкінці ХХ-на початку ХХІ ст..... 78

Кириченко О.В.

Еволюція історичних цінностей незалежних країн Балтії після розпаду
СРСР..... 86

Мудрієвська І.І.

Специфіка енергетичної політики Естонської Республіки у пострадянський
період..... 93

Вознюк П.Ф.

Пострадянський простір як арена геополітичного суперництва
«континентального» Сходу і «морського» Заходу..... 103

Відомості про авторів..... 111

Content

A. Kudriachenko, V. Soloshenko

Ukrainian-Azerbaijani Relations at the Turn of the XX - XXI Centuries..... 7

N. Mhytarian

Turkish-Azerbaijani Cooperation in the Framework of Post-Soviet Integration Projects: Current State and Prospects..... 17

V. Tkachenko

Russia's Post-Communist Transit as a Transformation Trend..... 21

O. Kordun

Armed Conflicts as One of the Russia's Instruments of Influence on Post-Soviet Countries..... 29

I. Tkachenko

The Russian Federation and the Geopolitical Risks of Azerbaijan as a Result of the Victory in the Second Karabakh War..... 37

I. Bohdanovych

Social and Economic Specifics of the Republic of Belarus Modernization..... 43

O. Demenko

Kazakhstan's Civilizational Development Priorities and Problems of Social and Economic Modernization 50

A. Bulvinskyi

External Factors in the Evolution of Tajikistan in 1990-2010..... 58

T. Meteliova

Turkmenistan: The Experience of "Its" Way..... 65

O. Tsapko

Turkmenistan's Foreign Policy towards the Post-Soviet Countries..... 71

V. Rozumiuk, I. Myklashchuk

Social and Political Transformations Specifics in the Kyrgyz Republic at the End

of the 20th - Early 21st Centuries.....	78
O. Kyrychenko	
Historical Values Evolution of the Independent Baltic Countries after the Collapse of the USSR.....	86
I. Mudriievska	
Energy Policy Specifics of the Republic of Estonia in the Post-Soviet Period.....	93
P. Vozniuk	
The Post-Soviet Area as an Arena for the Geopolitical Rivalry between the “Continental” East and the “Nautical” West.....	103
Information about the Authors	113

А.І. Кудряченко
д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України,
директор
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

В.В. Солошенко
к.і.н., доцент,
заступник директора з наукової роботи
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

УКРАЇНСЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКІ ВІДНОСИНИ НА РУБЕЖІ XX – XXI СТОЛІТЬ

В науковій розвідці проаналізовано українсько-азербайджанські відносини на рубежі XX – XXI ст. Досліджено динаміку та особливості міждержавного політичного та економічного співробітництва. Акцентовано на специфіці розвитку співробітництва у військовій, міжрегіональній, культурній та освітній сферах. Зроблено висновок, що українсько-азербайджанські двосторонні відносини на рубежі XX – XXI ст. мають сталу зростаючу динаміку у всіх сферах та напрямках. Взаємини двох держав досягли стратегічного характеру відносин, високого рівня конструктивності та співпраці. Однак зазначено існування чутливих питань у двосторонніх взаєминах, які потребують більшої готовності до взаєморозуміння у політиці Баку та Києва.

Ключові слова: Україна, Азербайджанська Республіка, українсько-азербайджанські відносини, співробітництво, стратегічний характер.

Ukrainian-Azerbaijani Relations at the Turn of the XX – XXI Centuries

The article analyses Ukrainian-Azerbaijani relations at the turn of the XX – XXI centuries. Dynamics of interstate political and economic cooperation and its features are studied. The authors emphasize the cooperation development specifics in the military, interregional, cultural, and educational spheres. It is concluded in the research that Ukrainian-Azerbaijani bilateral relations at the turn of the XX – XXI centuries have constantly growing dynamics in all areas and directions. The relations between the two countries have achieved strategic character, a high level of mutual understanding and mutual support. However, the authors also note the sensitive issues in bilateral relations, which require greater solidarity in the policies of Baku and Kyiv.

Key words: *Ukraine, the Republic of Azerbaijan, Ukrainian-Azerbaijani relations, cooperation, strategic character.*

Взаємовідносини поміж українським та азербайджанським народами налічують не одне століття, а міждержавні українсько-азербайджанські відносини мають у своєму активі двосторонні відносини державних формувань доби визвольної боротьби 1918–1920 рр. Тісна співпраця у різних сферах буття відрізняла взаємини наших республік у минулий радянський спільний період. У сучасну історичну добу Азербайджан визнав незалежність України 6 грудня 1991 р., а вже 31 січня 1992 р. було встановлено дипломатичні відносини між двома країнами. Україна 5 травня 1996 р. у Баку відкрила своє Посольство в Азербайджані; Посольство Азербайджану в Україні було відкрито 12 березня 1997 р. у Києві.

Чинна українсько-азербайджанська договірна-правова база станом на початок 2022 р. складає понад 140 міжнародних угод. Головними із них є Договір про дружбу та співробітництво від 9 грудня 1992 р. і Договір про дружбу, співробітництво та партнерство від 16 березня 2000 р., що визначають основні напрями, форми та методи співробітництва між двома державами. Важливим політичним документом є Декларація про дружбу та стратегічне партнерство між Україною та Азербайджанською Республікою від 22 травня 2008 р., яка **визначає рівень співробітництва між державами як стратегічний.**

Найвищим механізмом двосторонньої взаємодії є Рада Президентів України та Азербайджанської Республіки, створена у 2009 р. Президенти Азербайджану відвідували Україну у 1991 р. (А. Ельчибей), 1997, 1999 рр. (Г. Алієв), а нинішній очільник Азербайджану І. Алієв майже десять раз відвідував нашу державу. Президенти України – Л. Кучма тричі, В.Ющенко п'ять разів, В.Янукович двічі, П. Порошенко один раз та двічі В. Зеленський відвідували Азербайджанську Республіку.

Україна та Азербайджан досягли повного взаєморозуміння з ключових питань двосторонніх взаємин, не існує жодних міждержавних проблем, натомість відноsinам притаманна незмінна взаємопідтримка державного суверенітету та територіальної цілісності на міжнародній арені.

Як відзначається фахівцями у Азербайджані, важливе місце в економічній співпраці посідає Спільна азербайджано-українська комісія, яка була створена 17 липня 1993 р. На засіданнях цього органу завжди розглядаються поточні та перспективні питання. Зокрема, перспективні питання співпраці у економічній та паливно-енергетичній царинах розглядалися на 11-ому дводенному засіданні Комісії, що відбулося в період з 30 червня по 1 липня 2016 р. в Баку [1].

До числа важливих напрямів економічного співробітництва між двома державами належать наступні: харчова та переробна промисловість (перспективними напрямками є співробітництво усіх підгалузей харчової промисловості включаючи кондитерську, спиртову, олійну, молочну, м'ясну, тютюнову та ін); тваринництво, запозичення українського досвіду у молочному скотарстві для розвитку молочної галузі Азербайджану); рослинництво (зацікавленість української сторони у створенні спільних підприємств з вирощування та переробки грецького горіху та фундуку, нарощування експорту яблук, груш, черешні, смородини, лохини, хмелю та саджанців плодових культур і винограду) [2].

З року в рік зростає двосторонній товарообіг. Скажімо, позитивним у цьому відношенні для українсько-азербайджанських відносин були 2004 та 2008 рр. Саме тоді у 2004 р. обсяг українського експорту до цієї країни у порівнянні із попереднім роком зріс на 45,6% і досяг понад до 223,0 млн американських доларів. Імпорт з Азербайджану того ж року склав 11,7 млн дол. При цьому «у структурі постачання з Азербайджану переважала продукція паливно-енергетичного комплексу (газ, мастила), поліетилен,

газові турбіни та арматура, а також продукція сільського господарства (фундук, фрукти, соки та ін.). У 2008 р. спостерігалось зростання товарообігу між Україною та Азербайджаном у порівнянні з 2007 р. вже на 49%, що досяг 1 млрд дол. (при позитивному сальдо для України – 835 млн дол.). Азербайджанським ринком виявили зацікавлення провідні українські підприємства у сфері металургії, машинобудування та харчових продуктів. Зокрема, в Азербайджані були представлені інтереси таких компаній, як група «Укрпромінвест» (автобуси «Богдан»), «АвтоКРАЗ», «Рошен», «АВК», «Сандора», «Верес» (харчові продукти) тощо. В АР станом на 2021 р. функціонує 212 компаній з українським капіталом. Зокрема, у їх числі діє торговельна мережа «Українські продукти» (10 торгових одиниць у м. Баку та 1 в м. Гянджа).

Вельми важливо, що у енергетичному балансі України азербайджанська нафта у 2020 р. складала 62% від загального обсягу імпортованої нафти. Основним споживачем азербайджанської нафти марки AzerLight в Україні з 2016 р. є Кременчуцький НПЗ. З 2011 р. здійснюється транспортування AzerLight територією України на ринки країн ЦСЄ з використанням нафтопровідних систем «Одеса – Броди» та «Дружба».

Станом на 2021 р. в Україні діяло понад 140 компаній з азербайджанським капіталом. З 2013 р. в Україні здійснюється масштабний інвестиційний проєкт розвитку української мережі АЗС компанії «SOCAR Energy Ukraine». Представництво SOCAR в Україні було урочисто відкрито ще у 2008 р. [3]. Станом на 2021 р. компанією було інвестовано понад 300 млн дол. США та діяло більше 60 АЗС. У 2020 р. азербайджанська група компаній «NEQSOL Holding» придбала 100% активів мобільного оператора «Vodafone Україна» за 734 млн дол. США.

Зовнішньоторговельний оборот між Україною і Азербайджаном товарами і послугами, як ми указували вельми динамічно зростав у 2004 та 2008 рр. А у 2010 р. він досяг 1 млрд 600 млн дол. Це був найбільший за

роки незалежності обсяг зовнішньоторговельного обороту між країнами. Надалі розпочався спад у двосторонній торгівлі, який у 2016 р. сягнув 321 млн дол. З 2017 р. імпорт з Азербайджану в Україну почав суттєво переважати експорт – 806 млн. (експорт – 384 млн, імпорт – 422 млн), у 2019 р. – 1 млрд 104 млн, у 2020 р. – 716 млн, у 2021 р. – 1 млрд 159 млн дол. США (експорт – 450 млн, імпорт – 709 млн).

У 2020 р. 47,3% українського експорту до РА складала продукція АПК, хімічної промисловості – 15,2%, деревообробної – 13,2%, металургії – 13,0%, машинобудування – 9,6%; 90,5% імпорту з Азербайджану складала продукція хімічної промисловості, АПК – 4,0%.

Культурне співробітництво. Історично протягом багатьох попередніх періодів склалося і отримало піднесення тісне співробітництво між Азербайджаном та Україною в культурній сфері. Двосторонні відносини у цій царині були юридично оформлені у 1997 р. У 2016 р. було підписано Програму співробітництва у сфері культури та мистецтва між Міністерством культури України та Міністерством культури та туризму Азербайджанської Республіки на наступний п'ятирічний період.

Досить важливо, що чимало традиційних заходів, днів чи декад культури проводять відповідно митці України у Азербайджанській Республіці та навпаки – творчі колективи сонячного Азербайджану – в доброзичливій Україні. Серед наочних символів поширення культури та знань про їх представників впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. варто відзначити діяльність наших країн щодо увіковічення пам'яті про видатних митців, які уособлюють відповідну культуру. У даному контексті слід виділити наступні скульптури: барельєф Т.Г. Шевченка в м. Закатала (відкрито у 2007 р., а в 2019 р. за ініціативи українського посольства в АР проведено реновацію пам'ятника), погруддя Л. Українки в Карадазькому районі м. Баку (2006 р.), пам'ятник Т.Г.Шевченку в одному із центральних районів столиці Азербайджану (у 2008 р. відкрито Президентами України

та Азербайджану). Також меморіальну дошку встановлено на одному з будинків у центрі столиці Азербайджану, де у 1919-1920 рр. була розташована Особлива дипломатична місія Української Народної Республіки (відкрита у 2009 р. під час офіційного візиту Президента України до Азербайджану).

Співробітництво у сфері освіти. Значна увага у двосторонніх відносинах приділяється науковому аспекту, в якому не останню роль відведено освітньо-навчальній компоненті цієї стратегічно важливої для двох країн сфери. В цілому, співпраця між двома країнами у цій галузі регулюється на основі міжурядової угоди про взаємне визнання та еквівалентність документів про освіту та вчені звання 2000 р. Чисельність азербайджанських студентів у ВНЗ України у 2019 р. становила 6,2 тис. осіб, що є третім показником серед іноземних студентів в Україні.

З 1998 р. українську мову викладають в Бакинському слов'янському університеті. В Україні у рамках співпраці з БСУ Центри азербайджанської мови і культури були відкриті у Полтавському університеті економіки і торгівлі (2011) та Київському національному лінгвістичному університеті (2013), а на базі Міжрегіональної академії управління персоналом з 2000 р. функціонує Українсько-Азербайджанський інститут соціальних наук ім. Гейдара Алієва.

Серед українських вищих навчальних закладів, філіали яких діють за кордоном, варто виділити Бакинський філіал Дніпропетровського національного університету, який розпочав свою діяльність 13 липня 2004 р. та зарекомендував себе не лише як культурний «міст» між Україною та Азербайджаном, але також і як провідний університет Азербайджану, що займається професійною підготовкою наукових кадрів [4].

У лютому 2022 р. з нагоди 30-и річчя встановлення дипломатичних двосторонніх відносин в Національному університеті імені Тараса Шевченка урочисто були відкриті барельєф Юсифа Везіра Чеменземінлі та

аудиторія його імені за сприяння посольства Азербайджанської Республіки в Україні. Юсиф Везір Чеменземінлі був призначеним першим послом Азербайджанської Демократичної Республіки в Українській державі, він випускник Київського університету Святого Володимира його юридичного факультету. Потім за його творчість Юсиф Везір Чеменземінлі було визнано класиком азербайджанської літератури.

Важливим напрямом двостороннього співробітництва є налагодження міжрегіональних партнерських відносин. Станом на 2021 р. відповідні угоди про співробітництво підписали: **м. Київ – м. Баку (1997); м. Черкаси – м. Сумгаїт (2003); м. Ірпінь – Гарадахський район м. Баку (2003); м. Трускавець – м. Губа (2019); м. Одеса – м. Гяднжа (2019); Львівська ОДА – Нахічеванська АР (2020)** та ін.

За переписом населення 2001 р. в Україні проживало 45,1 тис. азербайджанців, а в Азербайджані – 29 тис. українців (2009 – 21,5 тис.).

У 1992 р. в Азербайджані було створено Українське відділення Республіканського товариства солідарності народів Азербайджану «Співдружність» на основі якого у 1997 р. була створена Українська громада ім. Т. Шевченка; у 1992 р. – Центр української культури ім. Лесі Українки у м. Сумгаїті; у 2012 р. – Український конгрес Азербайджану.

За сприяння Посольства України в Азербайджані, у 2019 р. було відновлено українську недільну школу, що функціонує в приміщенні Українського культурно-освітнього центру при БСУ (заснована 2001). Українська громада ім. І. Франка діє у м. Сумгаїт, з 2019 р. у цьому місті розпочав роботу український культурно-освітній центр «Джерело» та недільна школа.

Найбільшою з українських організацій азербайджанців є Конгрес Азербайджанців України (1999). Практично кожна регіональна організація Конгресу має школу вихідного дня, де викладається азербайджанська мова та література, географія та історія, дітей знайомлять зі звичаями та

традиціями азербайджанського народу. Також з 1990 р. у Києві існує Азербайджанський громадсько-культурний центр імені Ю. Чемаземінлі; з 1993 р. працює Азербайджанський культурний центр імені Н. Гянджеві та «Азербайджанський дім» у Києві.

Військове співробітництво. Особливу роль у двосторонніх відносинах України та Азербайджану займає військово-технічне співробітництво. Загострення територіальних суперечок довкола Нагорного Карабаху поставило керівництво Баку перед життєвою необхідністю шукати можливості військово-технічної співпраці з іншими країнами з метою модернізації власного потенціалу у цій важливій для цілісності країни сфери. Показовим у цьому відношенні були відносини з Україною. Зокрема, 14 квітня 1999 р. було проведено трьохсторонні військові навчання між Азербайджаном, Грузією та Україною. Цей захід був викликаний потребою превентивного захисту нафтопроводу Баку-Супса від ймовірних атак терористів.

У грудні 2005 р. на базі Державного комітету Азербайджанської Республіки з приводу спеціального машинобудування та конверсії було створено Міністерство оборонної промисловості. У 2007 р. підбито перші підсумки роботи вказаного Міністерства, коли Україна була однією з країн, які визначалися офіційним Баку пріоритетними для Азербайджану у справі налагодження тісного військово-технічного співробітництва.

Згідно з відомостями, опублікованими в журналі «Moscow Defense Brief» у період між 2000 – 2007 роками Азербайджан придбав в Україні 12 винищувачів МІГ-29 та 2 МІГ-29УБ радянського виробництва та 12 навчально-бойових літаків L-39 чеського виробництва; 36 одиниць 130-мм буксованих гармат М-46, 45 танків Т-72, дві БМП-1 радянського виробництва, три БТР-3У українського виробництва, 85 мінометів ПМ-38, а також 12 реактивних систем залпового вогню 9РК58 «Смерч» радянського виробництва. Крім того, згідно з тим же Регістром ООН,

Азербайджан закупив в Україні 55 одиниць 122-мм гаубиць Д-30А, а в 2007 році - чотири БТС-5Б, а також штурмовик СУ-25 УГГ8, який свого часу створювався для базування на авіаносці. Тбілісі», зараз більш відомому як «Адмірал Кузнецов» [5]. Іншими словами, Україна послідовно підтримувала зміцнення армії Азербайджану, експортуючи зброю.

Баку мав прихильність Києва під час звільнення Азербайджаном наприкінці 2020 р. окупованих територій Нагірного Карабаху та прилеглих районів.

Підбиваючи підсумки розглянутої теми, слід підкреслити наступне. Українсько-азербайджанські двосторонні відносини на рубежі ХХ – ХХІ століть мають сталу зростаючу динаміку у всіх сферах та напрямках. Відносинам двох держав характерний стратегічний характер, досягнення високого рівня взаєморозуміння та взаємопідтримки. Наприкінці першої декади ХХІ ст. було створено найвищий механізм двосторонньої взаємодії, яким стала Рада Президентів України та Азербайджанської Республіки. Україна та Азербайджан досягли повного взаєморозуміння з переважною більшістю ключових питань двосторонніх взаємовідносин. Практично, не існує міждержавних проблем, що потребують докладання допоміжних зусиль для їх розв'язання. Натомість відносинам двох країн притаманна незмінна взаємопідтримка державного суверенітету та територіальної цілісності на міжнародній арені.

Не дивлячись на досягнення у сфері освіти, військово-технічної співпраці та широкі торгові відносини, все ж таки проблемним питанням у двосторонніх українсько-азербайджанських відносинах виступає постачання та транзит азербайджанського газу через територію України. Станом на сьогодні поки не досягнуто значних домовленостей з цього приводу, оскільки Баку в більшій мірі зорієнтований на співробітництво у цій сфері з Туреччиною, Грузією та Румунією, в той час як, Київ виступає

ініціатором створення спільних з Азербайджаном логістичних та інфраструктурних шляхів.

Також варто зазначити, що за слушною оцінкою Генерального секретаря Ради Азербайджанців України Джейхуна Маммадова, уразливим є те, що Азербайджан офіційно займає нейтральну позицію з питань, які чутливі для офіційного Києва та України. Джейхун Маммадов вказує, що Азербайджан зі 193 країн-членів ООН опинився в «п'ятірці», які є українськими стратегічними партнерами. Однак, Баку з приводу деяких складових української зовнішньої та внутрішньої політики (українсько-російська гібридна війна та наслідок цього конфлікту - проблема сепаратистські налаштованих східних областей України) офіційно займає нейтральну позицію, тим самим дистанціюючись від стратегічного партнера на міжнародній арені [6]. Можна цілком погодитися з такими судженнями – вони досить чутливі для двосторонніх відносин, адже і Азербайджан пересвідчився у важливості міцної підтримки з боку партнерів.

Проте ми впевнені в тому, що солідарність Баку і Азербайджану з політикою Києва і України у цій площині стане характерною рисою у перспективі, як власне по більшості принципів засад. Адже Україна – для азербайджанців, як і Азербайджан для українців, не лише назва на географічній карті. Українці та азербайджанці не є близькими географічно, але наші народи єднає не лише історія та культура, але й духовна подібність та випробування суверенного сходження.

Використані джерела та література:

1. Ukrayna. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin. URL: <https://mfa.gov.az/az/category/avropa/ukrayna>
2. Азербайджанська Республіка. Договірні-правова база в АПК. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=f53b15cd-c642-4bb3-8c74-a2470b315628&title=AzerbaidzhanskaRespublika>
3. Історія SOCAR. SOCAR. URL: <https://socar.ua/history>

4. Бакинский филиал Днепропетровского национального университета. Продолжение лучших традиций обучения... Українська конфедерація журналістів. URL: <https://who-is-who.ua/main/page/mostiaz/30/43>
5. Ниязов Ниязи. «Военно-техническое сотрудничество Азербайджана и Украины в 1994-2014 годах». Кавказ и глобализация. 2014. Vol. 8. №. 3-4. С. 35-46.
6. Украина – Азербайджан: как укрепить сотрудничество? Ліґа. Блоги. URL: <https://blog.liga.net/user/dmammadov/article/41410>
7. Двосторонні відносини. Посольство Азербайджанської Республіки в Україні. URL: <https://kiev.mfa.gov.az/ua/content/3/dvostoronni-vidnosini>
8. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Азербайджанська Республіка: засади успішних трансформаційних перетворень. Проблеми всесвітньої історії. 2021. 4 (16) С. 155-174.

Н.І. Мхитарян

к.політ.н., с.н.с.,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТУРЕЦЬКО-АЗЕРБАЙДЖАНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РАМКАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У тезах розглянуто інтеграційні проєкти, в рамках яких співпрацюють Турецька республіка та Азербайджанська республіка. Виокремлені організації та союзи в рамках яких співпраця двох держав є найбільш продуктивною. Робиться наголос на тому, що війна, розв'язана Росією проти України, змінила світовий порядок і формування його в нових умовах призведе до зникнення або переформатування організацій пострадянського простору.

Ключові слова: Турецька республіка, Азербайджанська республіка, інтеграція, пострадянський простір, Україна.

Turkish-Azerbaijani Cooperation in the Framework of Post-Soviet Integration Projects: Current State and Prospects

The article considers integration projects in which the Republic of Turkey and the Republic of Azerbaijan cooperate. The organizations and unions, in which cooperation between the two countries is the most productive, are selected. It is emphasized that the war initiated by Russia against Ukraine has

changed the world order. Its formation in the new conditions will lead to the disappearance or reformatting of organizations in the post-Soviet space.

Key words: *Republic of Turkey, Republic of Azerbaijan, integration, post-Soviet space, Ukraine.*

Турецька Республіка (ТР) була першою країною, яка визнала незалежність Азербайджанської Республіки (АР). Азербайджансько-турецькі відносини мають статус стратегічного партнерства. Цей статус базується на етнічній, релігійній близькості, економічній та політичній зацікавленості, співпраці в енергетичній та військовій сфері, спробах створити інтегровану економіку двох країн, підтримці одна одної на міжнародній арені та іншому. За багаторічними соціологічними опитуваннями близько 80 % населення Туреччини довіряють і відносяться з симпатією, а близько 90 % населення Азербайджану вважають Туреччину найбільш дружньою Азербайджану країною, що також сприяє розбудові взаємовигідних партнерських відносин [1, с. 46].

Співробітництво в рамках інтеграційних проєктів є однією із важливих складових взаємодії Туреччини та Азербайджану. Туреччина після розпаду Союзу радянських соціалістичних республік (СРСР) стала ініціатором створення двох інтеграційних об'єднань на пострадянському просторі – Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) та Організації тюркських держав (ОТД), Міжнародної організації тюркської культури (TÜRKSOY), яка входить у структуру ОТД, крім того, ще до розпаду СРСР, була співзасновницею Організації економічного співробітництва (ОЕС). Це було одним із елементів просування її м'якої сили і намагання набути ролі регіонального лідера за допомогою забезпечення політичної, економічної, культурної та безпекової взаємодії. В усі ці організації входить і Азербайджан та інші країни пострадянського простору. Окрім цього Туреччина і Азербайджан є учасниками військового союзу Туреччина - Азербайджан - Грузія. Співпраця Туреччини,

Азербайджану та країн Центральної Азії відбувається також в рамках Організації ісламського співробітництва та інших.

Одними із головних цілей цих інтеграційних об'єднань є розбудова взаємовигідного партнерства та забезпечення безпеки, в тому числі енергетичної, що стало найбільш актуальним після анексії Криму Росією, розв'язування та спонсорування воєнних дій, а з 24 лютого 2022 р. розв'язання повномасштабної війни проти України, подій в Білорусі та Казахстані, що доводить намагання Росії залишитись головним актором на пострадянському просторі, перебираючи на себе право сюзерена вирішувати найчастіше створювані ним самим конфлікти, а також відігравати роль головного постачальника газу та нафти, контролювати енерготранспортні мережі. Навіть ОЧЕС, яка на початку свого існування не ставила за мету займатися безпековими питаннями, була змушена тим чи іншим чином включати ці питання у порядок денний організації. Безпекова складова є також основою набуття статусу партнерів по діалогу Туреччиною та Азербайджаном в Шанхайській організації співробітництва (ШОС).

Одними з основних питань, окрім економічної взаємодії та протидії загрозам, для Туреччини та Азербайджану є розбудова транспортних та енерготранспортних магістралей, логістика, для Туреччини можливість забезпечення диверсифікації джерел постачання енергоносіїв та перетворення на важливий енергетичний та транспортний хаб, а для Азербайджану - диверсифікації споживачів та шляхів постачання вуглеводнів.

Найбільш активно Туреччина та Азербайджан взаємодіють в рамках Організації тюркських держав. Плани по створенню міжнародної політичної організації, яка б об'єднувала незалежні тюркські країни, обговорювались з 1990-х рр. Роботи ж з її створення розпочалися з середини 2000-х рр. До того часу проходили Саміти тюркомовних держав,

на яких обговорювались важливі для тюркомовних держав питання, створювались інституційна база та інструменти організації, приймалися документи та визначались основні напрями діяльності. У 2009 р. була створена Тюркська рада, яка у 2021 р. отримала нову назву - Організація тюркських держав.

Україна розглядає питання про входження до цієї організації у якості спостерігача, що обумовлюється наявністю великої кримсько-татарської спільноти та зацікавленістю у співробітництві з країнами тюркського світу щодо енергоносіїв, шляхів їх транспортування, розвитку сфери логістики, економічної співпраці та інше. Важливість цієї співпраці демонструє і відкриття у грудні 2014 р. у Києві першого закордонного представництва (першого регіонального центру) Організації тюркських держав, який розташовується у центральному офісі Об'єднаної діаспори азербайджанців України. Головним координатором обрано керівника Об'єднаної Діаспори Азербайджанців України — Хікмета Джавадова [2].

Війна, розв'язана Росією у лютому 2022 р., і реакція світу на дії РФ та підтримка України у її боротьбі проти агресора, на відміну від реакції на дії Росії в Чечні, Молдові і Грузії в попередні роки, засвідчила необхідність формування нового світового порядку. НАТО та Європейський союз показали свою нездатність адекватно реагувати на загрозові дії Росії. На пострадянському просторі після програшу Росії у війні проти України, організації, які були створені РФ, чи перестануть існувати, або будуть переформатовані, і після відмови співпрацювати з Росією вийдуть на новий рівень розвитку. На теперішній час, найбільш вірогідними для співпраці Туреччини та Азербайджану на просторі пострадянському просторі є Організація тюркських держав, організація Чорноморського економічного співробітництва, а також співпраця у рамках військового союзу Туреччина - Азербайджан - Грузія. Ці

організації потребуватимуть розбудови нового формату співробітництва, який відповідатиме вимогам нового світового порядку.

Використані джерела та література:

1. Мусабеков Р. Азербайджан между Турцией и Россией. *Россия и мусульманский мир. Научно-информационный бюллетень*. РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Москва. 2012. № 1 (235). С. 40–51.
2. Открытие регионального представительства Тюркского Совета. *Объединенная диаспора азербайджанцев Украины*. URL: <https://aze.in.ua/novosti/otkrytie-regionalnogo-predstavitelstva-tyurkskogo-soveta>.

В.М. Ткаченко

д.і.н., проф., чл.-кор. НАПН України,
головний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ТРАНЗИТ РОСІЇ ЯК ТРЕНД ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

У роботі розглянуто проблематику трансформаційних перетворень у Росії та вплив цих процесів на геополітику Москви по відношенню до країн пострадянського простору. Виявлено неоімперіалістичні риси сучасної Росії, які відображають специфіку як зовнішньої, так і внутрішньої політики країни, яка сформувалася упродовж десятиліть після розпаду Радянського Союзу. Зазначено про конфронтаційний характер політики Росії стосовно зовнішнього курсу країн Балтії, України, Закавказзя та Центральної Азії в різні періоди їхньої посткомуністичної розбудови, яка в кожній країні мала окремі від інших особливості. Акцентовано, що приєднання балтійських країн до НАТО, революційні події на території України та особливо гібридна війна Росії проти України радикалізували риторичку правлячих кіл Кремля стосовно цих країн.

Ключові слова: Росія, неоімперська політика, посткомуністичний транзит, пострадянський простір.

Russia's Post-Communist Transit as a Transformation Trend

The problems of Russia's transformation and the influence of this process on Moscow's geopolitics concerning the countries of the post-Soviet space are analyzed. The article reveals the modern Russia's neo-imperialist features that reflect the specifics of its foreign and domestic policy and that was formed during the decades after the collapse of the Soviet Union. The confrontation character of Russia's foreign policy toward the Baltic countries, Ukraine, Transcaucasia and Central Asia in different periods of their post-communist development, which in each country had different features, was defined. The author notes that the accession of the Baltic countries to NATO, the revolutionary events on the territory of Ukraine, and especially the hybrid war of Russia against Ukraine radicalized the Kremlin authority's rhetoric toward these countries.

Key words: *Russia, neo-imperialistic policy, post-communist transit, post-soviet area.*

Сучасна соціогуманітарна наука стверджує, що посткомуністичний транзит постає об'єктивним історичним етапом для будь якої країни і соціуму, що відмовилися від соціалізму і обрали курс демократичного розвитку. Він являє собою узагальнений тренд широкої суспільної трансформації. Транзитивний етап розвитку був притаманним для всіх постсоціалістичних держав Європи, він є характерним для всіх країн пострадянського простору. Дані процеси вбирають як загальні, так і відповідні національні, державні та цивілізаційні риси. Про це свідчать відповідні шляхи демократизації у Польщі, країн Балтії чи у інших молодих демократій. При цьому важливими чинниками постають наявні традиції державності, національно-історичні особливості, матеріальні й духовні ресурси та харизма політичних лідерів тих чи тих країн.

Транзит пострадянської Росії позначений значними особливостями, які викликані як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Варто взяти до уваги, що після самоліквідації Радянського Союзу і фрагментації цього величезного простору, потужно впливали і мали характерний

відбиток дезінтеграційні сили і центри. Вони проявляли свій різноспрямований вплив та сприяли регіоналізації відповідних ареалів. Події в Росії та політика Москви здійснювали суттєвий вплив на країни пострадянського простору впродовж всього часу існування новопосталих незалежних держав на теренах СРСР. Проте на зламі століть прагнення Кремля стали зростати і набирати постімперських рис у більш широких вимірах. На цьому тлі все більш очевидною зростає вплив об'єктивних і суб'єктивних факторів розвитку РФ на трансформаційні перетворення.

В колі великого числа об'єктивних чинників соціально-політичних перетворень Російської Федерації важливе значення мали і відіграють нині наявні в суспільстві матеріальні та духовні ресурси, соціальний капітал освіти та політичної культури, вироблений століттями досвід національної історії [1]. Саме вони впливали і продовжують впливати на соціально-політичні зміни, що відбуваються у пострадянській Росії і розвиваються, за образним визначенням Збігнева Бжезінського, у річищі «політичного пробудження». Водночас, як слушно застерігав вчений і аналітик, яке не гарантує, «що результатом цього пробудження обов'язково буде демократія. У політичного пробудження може бути безліч проявів, які залежать від історичного досвіду країни чи регіону», і «далеко не кожен випадок політичного пробудження дає однаковий результат, навіть якщо в кожному випадку політичне пробудження є всенародним явищем» [2]. Поступ пострадянських країн за минулі три десятиліття красномовно це засвідчує. Показовим підтвердженням може стати порівняння звивистого розвитку України і Росії, Балтійських країн і держав Центральної Азії тощо.

Грунтовний аналіз вказує на причини нинішнього послаблення місця і ролі Москви на континенті. Відтак наслідком цього стає за певного модернізованого варіанту посткомуністичного транзиту більш очевидний тренд до продукування російського імперського курсу. Суть проблеми

зводиться до продукування Кремлем планів відновлення контролю над більшою частиною колись підлеглих йому територій пострадянського простору [3]. Це завдання актуалізується до сучасного порядку денного. При цьому, як відомо із практики політичних подій останнього часу, суб'єктивний чинник відіграє в цьому процесі зростаючу роль. На користь даного твердження слугують наступні аргументи, явища і події останніх років у РФ та на обширах євразійського континенту.

По-перше, з розширенням Північно-Атлантичного блоку НАТО та ЄС за рахунок низки постсоціалістичних країн Центрально-Східної Європи і країн Балтії (1999 і 2004 рр.) та з перемогою Помаранчевої революції в Україні лідери Кремля вирішили, що становище Росії в Європі і світі погіршилося, що тим самим була порушена рівновага її інтересів із Заходом.

По-друге, для Москви геополітичним наслідком Помаранчевої революції стало значне ослаблення попереднього домінування Росії на пострадянському просторі та обмеження її інтеграційних можливостей лише євразійським сегментом. Привабливим політичним наслідком для лідерів Кремля та інших авторитарних пострадянських режимів стала їх практика передачі влади бажаним особам та прагнення унеможливити усунення себе від влади шляхом народних протестів.

По-третє, після вступу до євроатлантичних структур країн Балтії Україна першою серед країн пострадянського простору започаткувала переговори з ЄС про укладення Угоди про асоціацію, тим самим відкрила процес цивілізаційної дезінтеграції пострадянського простору, адже слідом за Україною аналогічні переговори з Брюсселем у 2010 р. розпочали Молдова, Грузія, Вірменія та Азербайджан. Ці та інші чинники поставили РФ в умови відкритої конкуренції з Європейським Союзом на пострадянському просторі.

Четверте. З початком 2000-х у Росії в силу об'єктивних внутрішніх

труднощів та невдач щодо зміцнення впливів на пострадянські країни і суб'єктивних орієнтацій нової генерації державного керівництва все більшого потягу набирали процеси зумовлені відродженням імперської історичної традиції та згортанням демократичних перетворень попереднього періоду. Зокрема, посилювалися: сакралізація одноосібної влади, вивищення столиці над суб'єктами федерації, все більша господарська централізація і цілковита зверхність вертикальних суспільних зв'язків над горизонтальними, відмова політичної еліти та російського суспільства від демократії, як форми політичного режиму. Все це стало живильним ґрунтом зростання імперського бачення своєї держави та її глави – президента, одноосібного і непогрішимого правителя. Відновлення ВПК і його впливів та нарощування ресурсно-експортних потужностей разом із зростаючими претензіями на світовий статус держави уможливили прагнення Москви до експансії та уявлення, що Кремль в інтересах вищих цілей може і повинен використовувати власну силу там, де вважає за доцільне.

П'яте. Підтвердженням нових рис політики Москви щодо країн пострадянського простору після 2004 р. стала практика економічного тиску, а то й примусу проти окремих з них. Найбільш яскравими проявами цього стала серія економічних протистоянь Росії з Україною (газові 2005/2006 та 2008/2009 рр., сирні 2006 та 2012 рр.), Молдовою (винні 2006 і 2013 рр.), Грузією (винна та міграційна 2006 р.), Білоруссю (енергетичні 2006-2007 та 2010 р., молочна 2009, м'ясна 2014 р.). Зворотнім боком такої політики стала втрата довіри з боку пострадянських партнерів Росії, сприйняття Москви як загрозливої сили. Важливим геополітичним наслідком стало не лише відчутне звуження позиціонування Російської Федерації на пострадянському просторі, але й обмеження її інтеграційних можливостей. Останні зосереджуються виключно на євразійському напрямі, а сама Росія опинилася в умовах відкритої конкуренції з

Європейським Союзом за впливи на пострадянські держави [4].

Шосте. У серпні 2008 р. Росія відверто продемонструвала свої імперські амбіції на пострадянському просторі, здійснивши акт агресії проти Грузії під час кавказької кризи. Тоді російсько-американські відносини підійшли надто близько до межі конфронтації, й нагальним імперативом взаємовідносин постало завдання відійти від цієї грані [5]. Підписавши у 2010 р. Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-3) з США, Москва прагнула говорити з Вашингтоном на рівних, проте суть справи обмежилася так званим «перезавантаженням відносин».

Сьоме. Будучи рушієм непроросійської парадигми розвитку на пострадянському просторі, Україна, підтримуючи Грузію, та своїм прикладом демонструвала всім іншим пострадянським країнам можливість іншої, непромосковської, парадигми розвитку. Ключовими складовими даного курсу стали переорієнтація внутрішніх законодавчих норм та стандартів на демократичні засади Євросоюзу. А це, своєю чергою, означає нормативно-правове відокремлення низки країн від радянської спадщини, серйозне реформування правил внутрішнього життя й адаптацію до правил ЄС. І хоча під тиском Росії Азербайджан та Вірменія відступили від цього курсу, однак Грузія і Молдова слідом за Україною парафували у 2013 р. угоди про асоціацію з Євросоюзом.

Восьме. За нинішнього керівництва подальшим рухом Москви у бік неоімперського курсу стали неприйняття українського Майдану зразка 2013-2014 рр., Революції Гідності та її наслідків. Натомість російське відторгнення Криму та наступні акції агресії проти України 2014 р. виявили остаточне утвердження Кремлем всіх складових його нової імперської політики, перш за все, на пострадянських просторах. Її відкритими і скритими проявами стали: гібридна війна на Сході України, наступальні бойові та пропагандистські заходи щодо підтримки «руського

мира», шалена критика будь яких заходів української влади та прагнення нав'язати відповідні негативні стереотипи щодо України та протестних рухів у інших державах пострадянського простору. У внутрішній політиці Кремля значно посилюється централізація влади завдяки конституційним нововведенням 2020 р. та все зростаюча сакралізація верховної влади очільника держави, а також заходи щодо розпорошення опозиційного руху, дискредитації й усунення його яскравих лідерів.

Дев'яте. Після Майдану 2013/2014 рр. все більше зміцнюється унікальна для РФ і всього пострадянського простору тенденція зростання підвищеного інтересу до перебігу подій в Україні [6]. Спонуками цього стали не лише протистояння та санкційна політика демократій Заходу щодо Росії, але й усвідомлення важливості того, що саме в Україні відбуваються процеси, від успішності перебігу яких залежить доля не лише нашої держави, а й інших пострадянських країн включно з РФ. Показовим є й перебіг подій, які розгорнулись після президентських виборів у Білорусі 9 серпня 2020 р. Він демонструє величезний страх як владного режиму цієї держави, так і союзника Росії, перед перспективою використання українського досвіду зміни влади через механізми народного протесту проти фальсифікації результатів виборів. Очевидно, що вони, разом із спробами в інших пострадянських країнах, фактично стали наслідуванням подій «майданних» революцій в Україні.

Десяте. З огляду на посилення Кремлем за нинішнього керівництва тренду посткомуністичного транзиту у напрямі неоімперської політики для сучасної України імперативно необхідна оновлена стратегія протистояння сучасній Росії та зміцнення позитивної динаміки євроатлантичного розвитку. Вкрай важливо виходити не лише із завдань посилення проукраїнської коаліції, відповідних стратегій і заходів з підтримки союзників та партнерів, але й покращувати реальне ставлення до себе безпосередніх сусідів, потенційних партнерів та врахування світового

геополітичного тренду і тенденцій на найближчу перспективу, що проглядаються у світі. Останні, на жаль, не завжди є сприятливими для України. Адже конкуруючі центри сили, котрі формуються нині, зазнають відчутного впливу кризових умов пандемії COVID-19. Роль цих центрів буде визначатися низкою факторів – від масштабів диверсифікації економіки, фінансової та економічної взаємодії з іншими полюсами сили до здатності великих держав інтегрувати своє «ближнє зарубіжжя». Останнє проглядається не лише стосовно прагнень Росії, а й, наприклад, Франції чи Туреччини в регіоні Близького Сходу та Закавказзя. Враховуючи ці чинники для України надто важливо виходити із наступних засад.

Подальші перспективи трансформаційних перетворень пострадянської Росії, посилення чи ослаблення її імперської політики залежатимуть не лише від внутрішнього розвитку та позиціонування її лідерів. Останнє не факт, що відійде у минуле при перших наступниках сучасного господаря Кремля. Посткомуністична трансформація РФ у все більшій мірі залежатиме як від світового розкладу сил, так і від геополітичних зрушень на пострадянському просторі [7]. А в цих перемінах значну роль має і покликана відігравати Україна. Для цього Києву слід довести спроможність стійко протистояти російській гібридній агресії; подолати загрозливі масштаби корупції; консолідувати суспільство та еліти у розумінні спільного успішного проєкту майбутнього; досягти позитивної динаміки соціально-економічного розвитку; значно підвищити ефективність врядування; посилити військово-політичний вплив України в регіоні. Все це має сприяти нарощуванню темпів європейської та євроатлантичної інтеграції нашої держави і суспільства. А за прикладом України додадуть темпів подолання історичного спадку й інші пострадянські країни. Лише успіхи України на обраному шляху – це також

і спонукальні чинники наближення позитивних змін у посткомуністичній, у майбутній Росії.

Використані джерела та література:

1. Адам Михник: «Путин хочет восстановить советскую империю». URL: <https://www.Irt.It/ru/novosti/17/61397/adam-mikhnik-putin-khochet-vosstanovit-sovetskuiu-smperiiu>
2. Бжезинский З. Политическое пробуждение. URL: <http://www.vz.ru/opinions/2011/12/13/546594.print.html>
3. Бульвінський А. Г. Сценарії еволюції пострадянського простору у контексті європейського та євразійського інтеграційних процесів. Україна: контекст світових подій. Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» (2017-2019 рр.). / За загальною редакцією член-кор. НАН України, д.і.н., проф. Кудряченко А. І. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 340–342.
4. «Вы правы». Путин поддержал закрепление в Конституции статуса России как «продолжения Российской империи и СССР». URL: <https://www.fontanka.ru/2020/02/26/68987155/>
5. Перегрузка. Пять лет спустя. URL: <http://ria.ru/interview/20140306/998239405.html>
6. Ткаченко В. М. Украина – не Россия: испытание Майданом. Київ: Знание Украины. 2014. 91 с.
7. Кудряченко А. І. Пострадянський простір: між минулим і майбутнім / Європейська та євразійська парадигми інтеграції як фактор трансформації пострадянського простору: монографія / за редакцією д.філ.н., проф. Рудякова П. М. та к.ф.н. Вознюка П. Ф.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 8–22.
8. Гегель. Философия истории. Гегель. Сочинения. Москва; Ленинград: Соцэкгиз. 1935. Т. 8. С. 30.
9. Глюксман А. Европа не способна использовать слабости Кремля. URL: <http://inosmi.ru/world/20081210/245970.html>
10. Презентация книги «Post-Imperium: евразийская история». Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org/2012/02/15/ru-event-3632>

О.О. Кордун

PhD в галузі історії,

науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ВПЛИВУ РОСІЇ НА ПОСТРАДЯНСЬКІ КРАЇНИ

Гібридна агресія є суттю міжнародної політики РФ на т. зв. пострадянському просторі. Основне вістря цієї агресії спрямоване проти

тих країн з числа республік колишнього СРСР, які задекларували свій чіткий курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію (Україна, Грузія і Молдова) та таким чином стоять на заваді реалізації імперських амбіцій Росії.

Задля здійснення своїх планів Росія комплексно використовує широкий спектр інструментів та методів впливу як невійськового («soft power»), так і військового («hard power») характеру. Такий вплив здійснюється системно, протягом багатьох років та має комплексний і всеосяжний характер у різних сферах.

Оскільки Росія наразі не досягла своїх цілей в зонах конфліктів в Україні, Грузії та Молдові, найбільш ймовірно, що у найближчий перспективі не варто очікувати суттєвих позитивних змін у їх врегулюванні. Одним з найбільш ефективних механізмів убезпечення від експансіоністських зазіхань Росії для цих країн може стати максимальне зближення з ЄС та НАТО, а в перспективі – і вступ до цих організацій. Такий крок стане й своєрідною перемогою у гібридній війні з Росією. Адже саме заради недопущення такого варіанту Росією були створені та/або підтримуються згадані вище зони нестабільності.

Ключові слова: пострадянський простір, Росія, вплив, невизнані держави, збройні конфлікти.

Armed Conflicts as One of the Russia's Instruments of Influence on Post-Soviet Countries

Hybrid aggression is the essence of Russia's international policy on the so-called post-Soviet space. The main focus of this aggression is directed against those countries of the former Soviet republics that have declared their clear course of European and Euro-Atlantic integration (Ukraine, Georgia and Moldova) and therefore they stand in the way of Russia's imperial ambitions.

In order to implement its plans, Russia comprehensively uses a wide range of tools and methods of influence of both non-military ("soft power") and military ("hard power") nature. Such influence has been carried out systematically for many years and has a complex and comprehensive character in various spheres.

As Russia has not yet achieved its goals in the conflict zones in Ukraine, Georgia, and Moldova, it is most likely that no significant positive changes in their settlement should be expected in the near future. One of the most effective mechanisms to protect Russia from expansionist encroachments for these countries may be maximum rapprochement with the EU and NATO and, in the long run - and accession to these organizations. Such a step will be a kind of victory in the hybrid war with Russia. After all, it is precisely to prevent such an

option that Russia has created and/or maintained the above-mentioned zones of instability.

Key words: *post-Soviet space, Russia, influence, unrecognized states, armed conflicts.*

Контекст, в якому нині перебуває Україна, на глобальному рівні характеризується руйнуванням створеної після Другої Світової війни системи міжнародної безпеки та низкою загроз, серед яких ключове значення має гібридна агресія Росії щодо країн, які вона вважає зоною своїх пріоритетних інтересів.

Ця агресія, яка здійснюється із застосуванням політико-дипломатичних, економічних, інформаційних, воєнних і гібридних інструментів, може не лише призвести до ескалації збройного конфлікту, розв'язаного Росією в Україні, але й спровокувати міжнародний збройний конфлікт у масштабах всієї Європи, а то й цілого світу. Саме тому збройний конфлікт низької інтенсивності, в умовах якого вже сьомий рік живе Україна, актуалізував дослідження причин, сутності та наслідків таких конфліктів на території колишнього Радянського Союзу, в яких в різний час та в різний спосіб брала Російська Федерація.

При цьому Російська Федерація, як головна спадкоємиця традицій і духу СРСР після його розпаду, повною мірою використовує воєнний досвід, набутий радянськими збройними силами у другій половині ХХ ст. За підрахунками українських науковців [1], після Другої Світової війни СРСР у різних форматах брав участь майже на 130 воєнних зіткнень практично на всіх континентах, у $\frac{2}{3}$ із них використовувалася радянська зброя, боєприпаси та військове спорядження. Із 1946 по 1991 «радянський військовий компонент» безпосередньо брав участь у 37-ми локальних війнах і збройних конфліктах, включаючи придушення демократичних виступів в Угорщині (1956) та Чехословаччині (1968), війни СРСР у Кореї (1950-1953), В'єтнамі (1961-1974 рр.) та Афганістані (1979-1989), участь у

збройних конфліктах на території іноземних держав на стороні режимів, лояльних до Радянського Союзу. [2]

Усе це дозволило військовим СРСР до 1991 р. накопичити досвід ведення воєнних дій в різних умовах (включаючи гібридні/партизанські), який був суттєво трансформований і удосконалений Росією за 30 років після розпаду СРСР. За цей час Російська Федерація брала безпосередню участь як сторона щонайменше у 12 збройних конфліктах різних рівнів. З них 11 – збройні конфлікти на т.зв. пострадянському просторі, і лише 1 за межами території колишнього СРСР – у Сирії (з 2015 р.). Зокрема, йдеться про громадянську війну в Грузії (1991-1993), війну в Абхазії (1991–1993), Придністровський конфлікт, (1992), громадянську війну в Таджикистані (1992-1997), російсько-грузинську війну (2008), російсько-українську війну (2014 – по сьогодні). 5 з 11 збройних конфліктів відбувалися всередині самої країни (осетинсько-інгуський конфлікт, Перша та Друга чеченські війни, війна в Дагестані, протистояння на Північному Кавказі (2009-2017)).

Як впливає з аналізу доктринальних документів РФ, статей та виступів її вищого політичного і військового керівництва, на глобальному рівні Російська Федерація прагне позиціонувати себе як окремий незалежний полюс у багатополлярному світовому порядку та залишитись впливовим центром інтеграції в Євразії, передусім – на пострадянському просторі. Тут Росія хоче мати вирішальний вплив на зовнішню та внутрішню політику колишніх республік СРСР, які вважаються зоною її пріоритетних геополітичних інтересів.

Основне вістря російської агресії спрямоване проти тих країн пострадянського простору, які задекларували свій чіткий курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію (Україна, Грузія і Молдова) та таким чином стоять на заваді реалізації імперських амбіцій Росії. Тобто, не маючи змоги запропонувати привабливі і ефективні моделі інтеграції,

Росія намагається не допустити розвитку альтернативних варіантів інтеграції на пострадянському просторі. В іншому разі, це поставило б під сумнів її верховенство і вплив в регіоні.

Бажання низки країн Східної Європи, зокрема України, приєднатися до системи колективної безпеки в особі НАТО розглядається виключно крізь призму глобального протистояння Заходу з Росією і вважається порушенням «вивіреного десятиліттями військово-політичного балансу». А стремління громадянського суспільства України, Молдови, Грузії, Киргизстану звільнитися від пут пострадянських неопатримоніальних режимів розглядається виключно як «спроби США займатися політичною інженерією» в регіонах, традиційно важливих для Росії.

Мета недопущення вступу України та низки інших країн з числа колишніх республік СРСР до НАТО відкритим текстом була неодноразово озвучена протягом грудня 2021 р.

17 грудня 2021 р. МЗС РФ оприлюднило «проекти договорів» [3] про фактично розподіл сфер впливу у Європі, які Москва хоче підписати з Північноатлантичним альянсом та з США. Зокрема, в пунктах 6 та 7 проекту «Угоди про заходи забезпечення безпеки Російської Федерації та держав-членів Організації Північноатлантичного договору» [4] Росія пропонує країнам НАТО взяти на себе зобов'язання, що «виключають подальше розширення НАТО, у тому числі приєднання України, а також інших держав». Крім того, Росія пропонує відмовитись «від ведення будь-якої військової діяльності на території України, а також інших держав Східної Європи, Закавказзя та Центральної Азії». До цього Україна стала однією з ключових тем великої відео розмови президентів Росії та США 7 грудня 2021 р. Основна вимога Путіна – юридично закріпити гарантії позаблокового статусу України. [5]

Для реалізації своїх планів Росія комплексно використовує широкий спектр інструментів та методів впливу як невійськового («soft power»), так

і військового («hard power») характеру. Йдеться про пропаганду, фінансову підтримку лояльних партій/політиків і журналістів, стимулювання корупції, політичний шантаж, реалізацію інших проєктів, спрямованих на забезпечення, збереження і посилення російського впливу на оборонну, політичну, економічну, мовно-культурну та інші сфери, а також економічний тиск, кібервійни, диверсії, загрозу застосування військової сили, пряму збройну агресію тощо.

Методи і способи впливу, як і їх пріоритетність, не є сталими. Вони змінюються в часі на основі отриманого досвіду, розробки нових інструментів та оцінки реакції Заходу. Наприклад, в Україні та Грузії ми спостерігаємо відмову Росії від засобів «м'якої сили» на користь «жорсткої сили». При цьому Росія поступово змінила свою початкову амбіційну мету в Україні («проєкт Новороссія») на користь підтримання постійного збройного конфлікту низької інтенсивності, який має на меті перешкодити інтеграції України до західних структур безпеки.

Не останнє місце в цьому арсеналі засобів відведене Росією маніпуляції збройними конфліктами на територіях колишнього Радянського Союзу, що дозволяє Росії демонструвати контроль чи, принаймні, вплив на проблемні регіони, а отже маркувати себе як впливового регіонального чи світового гравця. Таким чином, за рахунок «ближнього зарубіжжя» Росія поповнює дефіцит свого глобального впливу.

Підтримання статус-кво щодо невирішених територіальних конфліктів дало Москві можливість впливати на внутрішню ситуацію у Грузії, Молдові та Україні шляхом сприяння сепаратистським «урядам» Абхазії, Південної Осетії, ПМР і так званих ДНР/ЛНР. Ці країни і території перебувають під «Дамокловим мечем» загроз нового розгортання конфлікту, поштовх якому може дати інформаційна, військово-політична чи фінансова підтримка однієї зі сторін протистояння.

Сюди ж слід віднести такі інструменти, дотичні до збройного конфлікту, як «миротворча» інтервенція та погроза застосування військової сили.

При цьому досвід т.зв. «Абхазії» та «Південної Осетії» свідчить, що російська «миротворча» інтервенція (в т.ч. з використанням сил ОДКБ у країни, які ратифікували його статут) під приводом «захисту», «стабілізації» чи «відновлення конституційного ладу» з часом може перерости в окупацію, коли де-факто владу на окупованій території перебирає держава-окупант або армія держави-окупанта.

Погроза застосування військової сили була повною мірою продемонстрована Росією щодо України двічі протягом 2021 р. Так, за даними РНБОУ, протягом жовтня-грудня 2021 р. біля кордонів України і на тимчасово окупованих територіях Росія зосередила близько 122 тисяч військових в 200-кілометровій зоні від кордону з Україною та 143,5 тис. – у 400-кілометровій, на загал близько 52 російських батальйонно-тактичних груп.[6]

Найбільш вірогідний сценарій відкритої агресії РФ щодо України, на думку американських аналітиків, нагадуватиме той, який спровокував чотириденну війну з Грузією в 2008 році. Найпевніше, Росія представить конфлікт із Україною як захист російськомовного населення Донбасу та громадян РФ. Слід зазначити, що станом на середину 2021 р. Росія видала свої паспорти близько 630 тисячам жителів окупованих територій на сході України («ДНР» та «ЛНР»). [7]

Таким чином, активність Росії в зонах конфліктів, її фактичний контроль над невизнаними «республіками» і внаслідок цього – отримання нею серйозних важелів впливу на низку країн пострадянського простору, – створює вкрай негативне тло для демократичного та економічного розвитку країн регіону.

Військова присутність Росії у Придністров'ї, на Кавказі, Донбасі та в Криму, відкрита інтервенція в Грузії та Україні призвели до того, що Київ, Кишинів та Тбілісі втратили контроль над частиною своєї території. Це також віддалило перспективи їх вступу до НАТО. І виходячи з того, що цілі в зонах заморожених конфліктів Москвою наразі не досягнуті, найбільш логічним буде допустити, що у найближчий перспективі не варто очікувати суттєвих позитивних змін у врегулюванні ситуації в них.

Така багатоплановість російського впливу зумовлює необхідність пошуку нестандартних і комплексних відповідей асиметричного характеру. Україні в цій ситуації потрібно шукати всі можливості для максимального використання наявних міжнародно-правових механізмів для відновлення територіальної цілісності на умовах дотримання національних інтересів.

На даному етапі видається, що для України, Грузії та Молдови максимальне зближення з ЄС та НАТО, а в перспективі – і вступ до цих організацій, є не лише одним з найбільш ефективних механізмів убезпечення від експансіоністських зазіхань Росії, але й своєрідною перемогою у гібридній війні з Росією. Адже саме заради недопущення такого варіанту Росією були створені та підтримуються згадані вище зони нестабільності.

Використані джерела та література:

1. Сидоров С. В. Радянська армія. Енциклопедія сучасної України. Том 9. *Інститут історії України НАНУ*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Radianska_armiia
2. Феськов В. И., Калашников К. А., Голиков В. И. Советская Армия в годы «холодной войны» (1945–1991). Томск: Издательство Томского университета, 2004. 246 с.
3. Россия передала США предложения по гарантиям безопасности. *Interfax.ru*, 15 декабря 2021 г. URL: <https://www.interfax.ru/russia/809544>
4. Соглашение о мерах обеспечения безопасности Российской Федерации и государств-членов Организации Североатлантического договора. Министерство иностранных дел Российской Федерации, 17.12.2021. URL: https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790803/

5. Встреча с Президентом США Джоозефом Байденом. Президент России, 7 декабря 2021 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/67315>
6. Данілов оцінив кількість російських військ біля України у 122 тисячі осіб. Портал новин LB.ua, 22 грудня 2021. Лівий берег, 22.12.2021 р. URL: https://lb.ua/news/2021/12/22/501567_danilov_otsiniv_kilkist_rosiyskih.html
7. Російські паспорти на окупованому Донбасі отримали 630 тисяч українців – РНБО. Новини на УНН, 18 червня 2021 р. URL: <https://www.unn.com.ua/uk/news/1933296-rosiyski-pasporti-na-okupovanomu-donbasi-otrimali-630-tisyach-ukrayintsiv-rnbo>

І.В. Ткаченко

к.і.н.,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ І ГЕОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ АЗЕРБАЙДЖАНУ ВНАСЛІДОК ПЕРЕМОГИ В ДРУГІЙ КАРАБАСЬКІЙ ВІЙНІ

У дослідженні розглянуто геополітичні ризики Азербайджану внаслідок перемоги в другій Карабаській війні. Показано, що головною загрозою після відновлення статусу-кво і повернення більшої частини втрачених Азербайджаном територій є залежність від позиції Росії як гаранта урегулювання конфлікту, чий вплив у регіоні суттєво зріс внаслідок введення миротворців на територію Нагорного Карабаху.

Ключові слова: Друга карабаська війна, вірмено-азербайджанський конфлікт, Російська Федерація, геополітичні ризики Азербайджану.

The Russian Federation and the Geopolitical Risks of Azerbaijan as a Result of the Victory in the Second Karabakh War

The study examines the geopolitical risks of Azerbaijan due to its victory in the second Karabakh war. It was shown in the article that the main threat due to the restoration of the status quo and the return of most of the lost territories of Azerbaijan is the dependence on Russia's position as a guarantor of the conflict, whose influence in the region has grown significantly after the introduction of peacekeepers in Nagorny Karabakh.

Key words: Second Karabakh War, Armenian-Azerbaijani conflict, Russian Federation, geopolitical risks of Azerbaijan.

Друга війна за Карабах, яка стала головною подією на пострадянському просторі в 2020 році, та перемога у ній Азербайджану суттєво змінила статус-кво в регіоні Південного Кавказу. Внаслідок 44-денної війни Азербайджану вдалося взяти реванш за поразку у першому протистоянні з Вірменією. В ході війни Баку не лише добився повернення під свій контроль територій, прилеглих до Нагорного Карабаху, а також частини самого Нагорного Карабаху, зокрема стратегічно важливого міста Шуша, але й дозволив Росії і своєму союзнику Туреччині суттєво змінити геополітичні розклади в регіоні Південного Кавказу.

Мирна угода між Єреваном та Баку, на думку російських ЗМІ, була досягнута виключно зусиллями Російської Федерації та її президента Володимира Путіна, і саме їм належить не лише стежити за дотриманням миру, але й стати гарантом майбутнього довготривалого врегулювання карабахського конфлікту [1]. 9 листопада 2020 року друга пострадянська війна між Азербайджаном та Вірменією завершилася підписанням відповідної заяви прем'єр-міністром Вірменії Ніколом Пашиняном, президентом Азербайджана Ільхамом Алієвим та президентом Росії Володимиром Путіним.

Ключовим пунктом угоди стала домовленість розмістити в зоні конфлікту російських миротворців, які почали розгортання одразу після закінчення активних бойових дій. Виступивши гарантом мирних домовленостей, Москва підтвердила як свою роль ключового посередника в карабахському конфлікті [2]. Однак разом з тим Росія фактично привласнила лаври переможця у війні, виходячи з подальших заяв як вищого державного керівництва, так і преси. Ключовим моментом, на якому наголошувала Москва як гарант мирної угоди Баку та Єревана, є безальтернативність мирного урегулювання під російським проводом. «Виходимо з того, що досягнуті домовленості створять необхідні умови для довгострокового та повноформатного врегулювання навколо

Нагорного Карабаху на справедливій основі та в інтересах вірменського та азербайджанського народів» - прокоментував підписану тристоронню заяву з карабаського урегулювання її фактичний архітектор Володимир Путін [2].

Роль миротворця і гаранта виконання домовленостей між Вірменією та Азербайджаном, яку взяла на себе Росія, остаточно незавершеність карабаського конфлікту, оскільки друга війна залишає невизначеним статус власне Нагорного Карабаху, участь у війні Туреччини як союзника Азербайджану, який також прагне одягнути лаври переможця і розширити свій вплив на Азербайджан і в цілому регіон Південного Кавказу, є підставами для подальшої ескалації конфлікту і, відповідно, до втягнення у нього усіх зацікавлених сторін. Зважати слід і на те, що союзник Азербайджану Туреччина є членом головного ворога російської безпеки – НАТО.

Азербайджан з позиції переможця отримав чимало сподіваного, однак цілком зрозуміло, що далеко не все, на що розраховували у Баку. Починаючи війну, І. Алієв навряд чи тримав у голові сценарій розвитку подій, при якому елементом стримування ворогуючих сторін стануть російські миротворці на території, яку Азербайджан вважає своєю. І, хоча договір про розміщення миротворців розрахований на 5 років, цілком очевидно, що Росія, яка здійснює свою міжнародну політику та експансію на пострадянському просторі виключно з позиції сили, буде тримати свої сили в Нагорному Карабаху стільки, скільки вважатиме за потрібне.

Така позиція Росії, коли договори і угоди діють лише на папері, а принципи міжнародного права трактуються у будь-який вигідний для російської держави спосіб, визначає статус російських миротворців як певного роду троянського коня, який учасники конфлікту змушені були погодити задля збереження сподівань на утримання під контролем принаймні частини Нагорного Карабаху (Вірменія) та під тиском з боку

путінської Росії, яка не могла допустити остаточної поразки свого союзника по ОДКБ, оскільки успіхи армії Азербайджану на чолі з турецькими радниками, інструкторами та озброєнням могли привести до переходу конфлікту на територію Вірменії, а, отже, до необхідності прямого втручання РФ в його хід.

Згідно з домовленостями миротворчий контингент Російської Федерації розміщується на лінії зіткнення сторін і вздовж Лачинського коридору, який зв'язує Вірменію із територією, що лишилася під контролем самопроголошеної Нагорно-Карабаської республіки. Таким чином, розміщення російських військ на території Нагорного Карабаху слід вважати головним успіхом Росії, отриманим внаслідок другої карабаської війни, адже це суттєво зміцнило російську присутність в регіоні, який Росія історично вважає зоною власних геополітичних інтересів.

Предметний інтерес, який виявляють до Південного Кавказу Туреччина, ЄС та США неминуче викликають опір і протидію Російської Федерації, яка намагається утримати у сфері свого контролю республіки колишнього СРСР. Її геополітичний та цивілізаційний вплив значною мірою визначали і визначають зовнішню політику незалежного Азербайджану. Насамперед, це економічні чинники. Росія – головний ринок для азербайджанської сільськогосподарської продукції, поки що головним транспортним шляхом для постачання азербайджанської нафти на світовий ринок, а також – головною державою для азербайджанської трудової еміграції, що дозволяє забезпечувати засобами до існування майже половину населення республіки [3].

Проте, говорячи про російсько-азербайджанські стосунки, не слід забувати, що у них Росія діє виключно з власних інтересів, не визнаючи Азербайджан як рівного собі партнера. Доказом цього є те, що Російська Федерація впродовж багатьох років постачала озброєння обом учасникам

війни за Карабах. Так, у 2006-2007 роках Росія продала Азербайджану 62 танки Т-72. За наступним великим контрактом вартістю 300 мільйонів доларів Азербайджан отримав від неї два дивізіони ЗРК С-300 «Фаворит». У списку російського військового експорту до цієї південнокавказької країни – танки Т-90, БМП 3, САУ МСТА-С, самохідні 120-мм міномети «Вена», ударні гелікоптери Мі-24, гелікоптери Мі-17, тощо.

І хоча важливу роль у перемозі відіграли турецькі та ізраїльські безпілотники і ракетне озброєння, російська зброя масово використовувалася учасниками бойових дій і саме вона складала значну частину трофеїв, захоплених армією Азербайджану.

Слід відмітити, що доля Азербайджану в структурі російського експорту озброєнь постійно зменшується. Попри восьму позицію в загальній структурі російського військового експорту за період 2013-2020 рр. і долю 2,56 %, максимальний дольовий обсяг Азербайджану в загальному балансі російського військового експорту прийшовся на 2013 рік – 7,83 %. Для порівняння: в 2013 році доля Азербайджану складала 7,83 %, в 2014 році – 5,56 %, в 2015 році – 4,37 %, в 2016 році – 0,93 %, в 2017 році – 1,03 %, в 2018 році – 0,70 %, в 2019 році – 0,03 % і в 2020 році – 0,04 % [4]. І це очевидним чином свідчить про переорієнтацію Азербайджану на більш ефективні і сучасні системи озброєння, які він отримує від Туреччини та Ізраїлю, і навряд чи це є припустимим з позиції російських інтересів.

Співробітництво з Туреччиною і можливий конфлікт Росії з НАТО є також ризиком для Азербайджану та його безпеки, адже співпраця двох держав не може не викликати занепокоєння РФ, яка справедливо (з власного погляду) вважає це посяганням на власну сферу геополітичних інтересів. Увесь пострадянський простір, і Південний Кавказ не виключення, Росія вважає своєю зоною впливу, а його державам у російських концептах безпеки відводилася і відводиться роль покірних

союзників і об'єктів майбутньої територіальної експансії під гаслами «відновлення історичної справедливості». Що це саме так, свідчать усі триваючі сьогодні регіональні конфлікти на пострадянському просторі (Придністров'я, Нагорний Карабах, Абхазія, Південна Осетія, війна на сході України і анексія Криму).

Для Азербайджану перемога в другій Карабаській війні уже стала предметом гордості і символом успішності зовнішньополітичного курсу держави під керівництвом І. Алієва, омріяною метою, задекларованою останнім ще під час інаугураційної промови 2003 року. Здобута завдяки активному втручання у її перебіг Туреччини, вона все ж не привела до остаточної ліквідації самопроголошеної Нагорно-Карабаської республіки, а відтак не є остаточною і створює всі передумови до поновлення військових дій у майбутньому.

Альянс з Туреччиною для Азербайджану став ефективною і дієвою запорукою успішного реваншу у протистоянні з Вірменією. Однак імовірне суперництво Туреччини з Росією, обтяжене членством першої в НАТО, може стати одним із найсуттєвіших геополітичних ризиків для Азербайджану у найближчій і середній перспективі. Не зважаючи на те, що Основоположний акт про взаємні відносини, співробітництво і безпеку між Російською Федерацією та Організацією Північноатлантичного договору декларує відданість Росії та НАТО принципу «поваги суверенітету, незалежності і територіальної цілісності усіх держав і їх права вибору шляхів забезпечення власної безпеки, непорушності кордонів і права народів на самовизначення, як це закріплено в Заключному акті і інших документах ОБСЄ» [5], практика пострадянського існування російської держави засвідчує її відданість силовим способам вирішення питань, що стосуються порушень (явних і уявних) її безпеки, у тому числі і щодо вірмено-азербайджанського конфлікту за Нагорний Карабах, який сьогодні далекий від остаточного вирішення.

Використані джерела та література:

1. Победа пришла откуда не ждали. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4625906>
2. Единственно мирное решение. Карабахскую войну завершила Россия. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4566102>
3. Дуднік О. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/04/dudnik.htm>
4. Мировой экспорт ВиВТ в 2013-2020 гг. URL: https://armstrade.org/files/yearly_2021_3_1.pdf
5. Основополагающий акт о взаимных отношениях, сотрудничестве и безопасности между Российской Федерацией и Организацией североатлантического договора. URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/official_texts_25468.htm

І.І. Богданович

к.е.н., доцент,

заступник директора з

науково-організаційної роботи

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ

Проблематика соціально-економічного розвитку Білорусі та її модернізації залишається вкрай актуальною. Білорусь сформувала власну економічну модель, адаптовану до умов глобального світу XXI ст. Визначено, що ключовим елементом розв'язання комплексу поставлених завдань став програмно-цільовий підхід. На основі проведеного дослідження доводиться вагомість та роль виробничої сфери у генеруванні білоруського ВВП. Акцентовано увагу на потенційних ризиках для національної економіки та напрямках їх нейтралізації.

Ключові слова: Республіка Білорусь, соціально-економічна модернізація, державні програми, промислова політика, зовнішньоекономічна діяльність.

Social and Economic Specifics of the Republic of Belarus Modernization

The problem of the Belarus social and economic development and its modernization remains extremely relevant. Belarus formed its economic model adapted to the conditions of the global world of the XXI century. It is determined

in the article that the key element of solving the set of tasks became a program-target approach. Based on the conducted research, the importance and role of the manufacturing sector in generating Belarusian GDP is proved. Also, the author emphasizes the potential risks to the national economy and its neutralization.

Key words: *The Republic of Belarus, social and economic modernization, state programs, industrial policy, foreign economic activity.*

Формування незалежних держав на пострадянському просторі включало в себе ряд багатогранних процесів, поєднання різноманітних методів та форм забезпечення соціальних потреб населення, визначення власних пріоритетів подальшого розвитку національних економік та зовнішніх зносин. Для зазначених країн, включаючи Республіку Білорусь, вкрай актуальною залишається проблематика визначення місця та ролі держави, особливо у забезпеченні нею таких основоположних функцій як господарсько-організаторська та соціальна.

Зазначена проблематика в різний час піднімалась такими авторами як Ю.О. Волкова, В.Л. Гурський, В.Г. Гусаков, А.В. Денисевич, О.А. Колєда, Е.А. Рожковська, Т.А. Скрябіна, М.В. Соломко, Є. А. Червінський, В.Ю. Шутілін. Разом з тим, стверджувати про повне висвітлення даної теми було б перебільшенням, оскільки сучасні умови диктують нагальну потребу пошуку резервів та нестандартних підходів щодо врегулювання проблемних ситуацій в актуальних умовах білоруської внутрішньої і зовнішньої політики.

На початку 90-х років XX ст. практично у всіх республіках колишнього СРСР загострилася економічна ситуація. Для того, щоб здійснити вихід з кризи Верховна Рада Білорусії у жовтні 1990 р. схвалила розроблену Радою Міністрів БРСР програму переходу до ринкової економіки, яка передбачала формування ринкових інститутів, демонополізацію різних секторів економіки, приватизацію державної власності, зміну системи державного регулювання економіки. Разом з тим,

як свідчать численні факти, розрив економічних зв'язків після розпаду СРСР, неминучий при переході до ринку, спад виробництва та інфляція, а також прорахунки попереднього етапу перебудови привели народне господарство Білорусі до глибокої економічної кризи. З 1992 р. спостерігалось обвальне падіння виробництва. Так, впродовж 1990-1995 рр. ВВП країни скоротився на 38%, виробництво промислової продукції – на 41%, виробництво продукції сільського господарства – на 27%, обсяг капітальних вкладень – на 60%. Економічний стан Білорусі в умовах вільного ціноутворення ускладнила проблема постачань паливно-енергетичних ресурсів, металу та сировини з Росії, України, республік Середньої Азії. Ціни на них безперервно зростали, викликаючи багаторазове підвищення вартості товарів і послуг. У скрутному становищі опинилося сільське господарство.

Виходячи із умов, що склались, у 1995р. в країні була прийнята Програма виходу з кризи, розрахована на п'ять років. Курс на соціально орієнтовану ринкову економіку, здійснення ефективної соціальної політики стали основою внутрішньополітичної діяльності керівництва країни. У 1996-1997 рр. вдалось знизити інфляцію і темпи економічного спаду виробництва, оживити виробництво в окремих галузях промисловості, стримати падіння життєвого рівня населення, зменшити рівень безробіття. Проте валютна криза безпосередньо у Білорусії в березні і серпнева фінансова криза 1998р. у Росії негативно позначилися на економіці.

З такою ситуацією Білорусь увійшла в XXI ст. На порядок денний виходять питання вдосконалення макроекономічного регулювання в Республіці Білорусь в контексті виконання завдань соціально-економічного розвитку [1, С.7-65]. Вимагають змін та розвитку і інституційні механізми для забезпечення стійкого економічного зростання країни.

Реформи проводилися відповідно до Національної стратегії стійкого соціально-економічного розвитку Республіки Білорусь на період до 2020р. За результатами завершення першого етапу реформування у 2010р. енергоємність ВВП знизилась на 23,3%. В цілому була завершена модернізація великих і середніх підприємств. На відміну від України, де падіння індексів ВВП відносно попереднього року склало біля 17%, у Білорусі спостерігалася позитивна динаміка. Проте у березні 2011 р. Білорусь і сама відчула масштаби негативного впливу світової валютно-фінансової кризи, наслідки якої в Білорусії повністю не подолані і до цього часу.

Одним з головних елементів щодо вирішення комплексу поставлених завдань в економічній та соціальній сферах країни визнано програмно-цільовий підхід щодо соціально-економічної модернізації. Так, Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь №148 від 23.02.2016 р. затверджено перелік державних програм на 2016-2020 рр. і показників по замовниках на 2016 р. [2]. Даним нормативним документом затверджено 22 державних програми, які конкретизовані у 95 підпрограмах. Окремим наказом Президента республіки визначено зміст та джерела фінансової підтримки прийнятих державних програм [3]. Іншим його розпорядженням затверджено Положення про порядок формування, фінансування, виконання та оцінки ефективності реалізації державних програм [4]. На наш погляд доцільно враховувати в українській практиці методики оцінки ефективності державних програм, що практикуються в Білорусі, позаяк деякі українські фахівці та практики вважають проблему ефективності державного регулювання не актуальною для ринкової економіки. Навпаки, в республіці Білорусь прогноз ймовірної ефективності проєкту розробляється вже на етапі підготовки програми, а в ході реалізації та за результатами виконання, уточняється оцінка її ефективності. Це здійснює

відповідальний замовник за допомогою порівняння запланованих до виконання цільових показників з плановими обсягами фінансування.

Програмно-цільовий підхід в соціально-економічній модернізації країни збережено і на період 2021-2025 років. Зокрема, Постановою Ради Міністрів Республіки Білорусь №759 від 24.12.2020 р. затверджено перелік державних програм для реалізації у 2021-2025 роках. До даного переліку входить 30 державних програм і 95 підпрограм, а також 6 спеціальних програм.

Забезпечення реалізації державних програм у різних сферах господарства та суспільних сегментах Республіки Білорусь є підґрунтям позитивної динаміки основного оціночного показника – валового внутрішнього продукту країни.

Як відзначає Інститут економіки Національної академії наук Білорусі, перевага надається реальному виробничому сектору в структурі національної економіки, в тому числі у формуванні експортного та науково-технічного потенціалів, а також у розміщенні продуктивних сил. Сфера послуг, яка базується на розвинених промисловості і сільському господарстві, складає в структурі ВВП Білорусі близько 49%. Таким чином у цій країні забезпечується розвиток не сервісної, а збалансованої продукуючої економіки [5, С. 68].

Зважаючи на розглянуті базові підходи до модернізації країни не можна повністю ігнорувати досвід соціально-економічного розвитку білоруської держави, водночас критично оцінюючи його. Тому, на нашу думку, необхідно звернути увагу на низку особливостей економічної моделі цієї країни.

Одним з головних елементів, що має забезпечити успішну реалізацію комплексу поставлених завдань успішної модернізації в економічній та соціальній сферах в Республіці Білорусь визнано програмно-цільовий підхід. Зважаючи на вагомість і визначальну роль виробничої сфери у

формуванні ВВП країни та роль збалансованості економіки, фахівцями відзначається необхідність державної підтримки виробництв і об'єктів інфраструктури, які можуть служити основою для швидкого відновлення економіки. Таким чином акцентується увага на необхідності гарантування виконання державою господарсько-організаторської та соціальної функцій.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити: попри позитивні аспекти масштабного планування соціально-економічного розвитку та втілення цих стратегій у конкретних державних програмах, досягти ефективного поєднання державного регулювання економіки неорядянського типу з ринковими механізмами ціноутворення правлячому режиму так і не вдалось. Це проявилось у відставанні темпів структурної перебудови білоруської економіки на засадах інноваційних технологій та виробництв, що призвело народно-господарський комплекс країни до перманентної потреби у дотаціях, покликаних компенсувати його недостатню прибутковість. Безпосереднім наслідком недостатньої економічної ефективності стала критична залежність Білорусі від російських пільгових кредитів та знижених цін на імпортовані енергоносії. А це неминуче призвело до втягування країни у васальну геополітичну залежність від Кремля.

Серед негативних аспектів, які уповільнюють соціально-економічний розвиток Білорусі, також слід виділити насамперед специфічну модель розвитку політичної системи країни, яка побудована на фактичній агресивній однопартійності, а будь-які прояви опозиційності, незалежно від конструктивних чи деструктивних пропонованих нею підходів, негайно блокуються Президентом держави, що має практично необмежені повноваження.

Загострення відносин Білорусії із країнами Заходу у 2020-2021 р.р. мало наслідком запровадження жорстких економічних санкцій, які вкрай негативно позначаються на соціально-економічному розвитку країни.

Однак така «напівізоляція» може призвести до більшого поглиблення інтеграції Білорусії із Російською Федерацією. В результаті офіційний Мінськ опинився перед дилемою: у разі поступок Заходу і проведення перевиборів президента країни це буде сприйнято всередині Білорусії майже як капітуляція; у випадку ж ще більшого зближення з Росією, внаслідок великої різниці економічних потенціалів обох країн, за формальної реалізації проєкту Союзної держави Білорусії та Росії у якості буцімто конфедеративного устрою, перша, як набагато більш слабший партнер, буде фактично поглинена як суверенна держава Росією, втративши при цьому можливість самостійного міжнародного співробітництва. В будь-якому разі, кінцевий вибір політичного курсу країни та перспективи її розвитку залежатимуть в першу чергу від самого білоруського народу та його вподобань на наступних парламентських та президентських виборах.

Використані джерела та література:

1. *Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы*: сборник научных статей. В 2 т. Т.1 / Национальная академия наук Беларуси, Институт экономики НАН Беларуси; ред. кол.: В.Л.Гурский [и др.]. Минск: Право и экономика, 2020. 390 с.
2. Об утверждении перечня государственных программ на 2016–2020 годы и показателей по заказчикам на 2016 год. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 23 февраля 2016 г. № 148. URL: <http://economy.gov.by/uploads/files/gos-programmy/postanovlenie-SMRB-148-red.pdf>
3. О государственных программах и оказании государственной финансовой поддержки. – Указ Президента Республики Беларусь №106 от 23 марта 2016 г. URL: <http://economy.gov.by/uploads/files/gos-programmy/Uk-106-v-nov-rad-10.01.2019.pdf>
4. О порядке формирования, финансирования, выполнения и оценки эффективности реализации государственных программ. – Указ Президента Республики Беларусь № 289 от 25 июля 2016 г. URL: <http://economy.gov.by/uploads/files/gos-programmy/Uk-289-v-nov-rad-10.01.2019.pdf>
5. Гурский В. Л. Обеспечение экономического роста Республики Беларусь в условиях новых вызовов и угроз. *Стратегия развития экономики Беларуси: вызовы, инструменты реализации и перспективы*. НАН Беларуси, Институт экономики НАН Беларуси. Минск: Право и экономика, 2020. С. 68.

О.Ф. Деменко
к.політ.н., доцент,
учений секретар
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПРІОРИТЕТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ КАЗАХСТАНУ

Проаналізовано пріоритети цивілізаційного розвитку та особливості соціально-економічного поступу Республіки Казахстан після здобуття незалежності у 1991 р. Зазначається, що процес сучасного національно-державного будівництва у Казахстані відбувається з опорою на консолідуючу роль титульної нації та супроводжується поступовою втратою впливу радянсько-російських наративів у політичному та історичному дискурсі. Встановлено, що в умовах незалежності сировинні галузі стали основою соціально-економічного розвитку Казахстану, який є лідером серед пострадянських країн за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій.

Ключові слова: Центральна Азія, Республіка Казахстан, цивілізаційний розвиток, соціально-економічна модернізація, зовнішня політика.

Kazakhstan's Civilizational Development Priorities and Problems of Social and Economic Modernization

The article analyzes the Republic of Kazakhstan priorities of civilization development and the features of its social and economic progress after the independence of 1991. The author notes the consolidating role of the titular nation in modern nation-building of Kazakhstan and the gradual loss of Soviet-Russian narratives influence in political and historical discourse. It was concluded in the study that the raw materials of commodity sectors of Kazakhstan, which is the leader among the post-Soviet countries in the volume of attracted foreign direct investment, became the basis for its social and economic development during the independence period.

Key words: Central Asia, the Republic of Kazakhstan, civilization development, social and economic modernization, foreign policy.

В умовах незалежного розвитку Республіки Казахстан (РК) відбувається активний процес відродження духовності суспільства, зростання його національної самосвідомості та національної гідності, відновлюється об'єктивна та правдива історія країни з давніх-давен і до нині. Будівництво національної державності у Казахстані після здобуття незалежності спирається на консолідацію суспільства довкола титульного етносу. Проте, на відміну від інших країн Центральної Азії (ЦА), специфіка Казахстану полягала у відсутності чисельної переваги представників титульної нації у національному складі населення на момент проголошення незалежності. Така ситуація доповнювалася домінуванням російської мови у всіх сферах суспільного життя та незначним поширенням казахської мови, зокрема навіть серед значної частини титульної нації.

Саме тому казахстанський підхід до національного будівництва на зорі незалежності був комбінованим, коли мало місце поєднання громадянського й етнічного компонентів. З одного боку, у пострадянський період підкреслювалися ті позитивні моменти, які були у спільній історії усіх народів колишнього СРСР, з іншого – відбувалося переосмислення національної історії через критику попереднього історичного досвіду, пов'язаного із періодами «колоніальної політики царизму» та «радянської тоталітарної системи».

У сучасному політичному та науковому дискурсі РК наголошується, що після утворення у середині XV ст. Казахського ханства поступальний розвиток державності змінився періодом боротьби з іноземними загарбниками – спочатку джунгарами, а потім Російською імперією. Він завершився втратою державності, боротьба за відновлення якої представляється у вигляді телеологічно побудованого наративу героїчної боротьби за незалежність, який поєднав низку історичних подій та періодів. Серед них – повстання проти російської колонізації кінця XVIII – першої

половини XIX ст., просвітницька діяльність казахської національної інтелігенції початку XX ст., повстання 1916 р. та національно-визвольний рух у м. Торгай під керівництвом А. Іманова, створення та діяльність політичної партії «Алаш», селянські бунти і повстання 1929-1931 рр. як відповідь на терор радянської влади, та, нарешті, виступи казахської молоді проти диктату союзного центру у листопаді 1986 р. у м. Алмати [1, с. 179].

У сучасних умовах простежується намагання політичної еліти РК досягти своєрідного балансу між двома групами символів, одні з яких є орієнтованими на внутрішньоетнічну консолідацію казахської нації, а інші – на загальногромадянську консолідацію казахстанської нації. При цьому, процес національно-державного будівництва відбувається з опорою на консолідуючу роль титульної нації, що поступово призводить до казахізації суспільно-політичного та інформаційного простору країни, причому її потенціал ще далеко не вичерпаний, особливо у зв'язку із подальшим збільшенням частки титульної нації, зростанням інтересу до проблематики голоду та політичних репресій та поступовою втратою впливу радянсько-російських наративів у політичному та історичному дискурсі РК.

Варто зазначити, що намагання критично переосмислити історичне минуле та створити національну модель колективної пам'яті у Казахстані відбувається не просто. У першу чергу це стосується історії відносин Казахстану та Росії. З урахуванням тісних інтеграційних зв'язків між цими країнами, це питання набуває стратегічно важливого характеру. При цьому, російська історична свідомість заперечує сам факт колоніального характеру своєї присутності у Центральній Азії. Значна частина російських політиків та науковців пов'язують виникнення казахської державності із розпадом СРСР та створенням незалежних пострадянських держав у 1991 р., перекреслюючи попередні історичні періоди, які мають відношення до

формування державності сучасного Казахстану. Водночас, факт перебування казахських земель у складі Російської імперії, а потім – Радянського Союзу, багатьма російськими політиками та науковцями подається як успішний модернізаційний етап в історії РК, що забезпечив розвиток соціально-економічної сфери, сприяв культурному піднесенню та підвищенню рівня життя громадян. Проте, у науковому середовищі сучасного Казахстану імперський та радянський модернізаційний досвід піддається серйозному критичному переосмисленню [2].

Історичний розвиток та національні традиції безпосередньо впливають на формування стратегії зовнішньої політики Республіки Казахстан, відмінною рисою якої є багатовекторність, що спрямована на реалізацію незалежної та вільної у своєму виборі політики на міжнародній арені. Ця багатовекторність склалася історично і має забезпечити балансування між різними геополітичними центрами сили, які впливають на РК та на регіон ЦА у цілому. Пріоритетами зовнішньої політики Казахстану нині визначені: розвиток союзницьких відносин з Російською Федерацією; продовження тісної взаємодії з державами-учасниками Євразійського економічного союзу; всебічне стратегічне партнерство з КНР; розширене стратегічне партнерство з США; стратегічні взаємини з державами Центральної Азії; розширене партнерство і співробітництво із Європейським Союзом [3].

Сучасний розвиток РК значною мірою залежить від перебігу процесу транзиту влади, що розпочався у країні за ініціативи першого президента Н. Назарбаєва, та полягає у намаганні вибудувати інституційну систему балансів з метою забезпечення внутрішньополітичної стабільності та гарантій безпеки нинішній владній еліті. З огляду на те, що анонсовані політичні реформи мають демонстративний «косметичний» характер, Казахстан залишається консолідованою авторитарною державою. Відтак

не варто очікувати на глибинне переформатування владної системи у короткостроковій перспективі [4, с. 72].

Досвід соціально-економічного розвитку Республіки Казахстан, яка є одним із лідерів на пострадянському просторі у питаннях проведення економічних реформ, залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ), є вкрай важливим та повчальним для України.

Отримавши незалежність у 1991 р., Казахстан майже ціле десятиліття перебував в економічному занепаді. Проте, з 2000 по 2006 рр. щорічне економічне зростання у Казахстані складало у середньому 10%, показавши рекордний показник 13,5% у 2001 р. Підйом був забезпечений в основному за рахунок нафтогазового сектора [5, с. 100-101].

Значною мірою політичний та соціально-економічний розвиток Казахстану базувався на формулі першого президента Н. Назарбаєва: «Спочатку економіка, потім політика».

Загальновідомою є інвестиційна привабливість Казахстану. Значною мірою за рахунок прямих іноземних інвестицій країна активно нарощувала видобуток природних ресурсів, будувала нові промислові підприємства, автомобільні та залізничні шляхи, порти, мости та інші об'єкти інфраструктури. У країні створена належна правова база, заснована на спеціально прийнятому Законі «Про іноземні інвестиції», що надало можливість інвесторам з інших країн отримати рівні права із вітчизняним бізнесом. Як наслідок, Казахстан займає лідируюче положення серед пострадянських країн за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій. За деякими оцінками, з моменту здобуття незалежності у 1991 р. Казахстан залучив понад 300 млрд дол. прямих іноземних інвестицій, що складає 75% від усіх інвестицій у Центральну Азію загалом [6].

Станом на початок 2020 р., країнами із найбільшим обсягом накопичених у Казахстані інвестицій є шість держав: Нідерланди – 64419 млн дол., США – 38448 млн дол., Великобританія – 23028 млн дол.,

Китай – 14597 млн дол., Франція – 13892 млн дол. та Росія – 11714 млн дол. На ці країни припадає 75% накопичених інвестицій всіх видів в економіку республіки, у тому числі 80% – прямих інвестицій, 94,5% – портфельних та 44,2% – інших інвестицій. Загалом прямі інвестиції є основним видом іноземних інвестицій, на який припадає понад 72% всіх накопичених іноземних капіталовкладень в економіку РК [7].

Історично економіка Казахстану протягом багатьох десятиліть формувалася як сировинна база єдиного народногосподарського комплексу СРСР. В умовах незалежного розвитку сировинні галузі стали фундаментом економіки Казахстану. Паливно-енергетичний комплекс (ПЕК) є основою соціально-економічного розвитку Казахстану, завдяки якому країна глибоко інтегрувалася у глобалізовану економіку, успішно реалізовує свою продукцію на світових ринках і отримує значні доходи.

Проблемою для розвитку ПЕК Казахстану є обмеженість маршрутів постачання енергетичних ресурсів на ринки збуту. Переважна частина казахстанських нафти і газу транспортується через територію Росії. Постачати свої ресурси самостійно в європейському напрямку Казахстан не може – навіть вихід до Каспійського моря не дає можливості вийти на світовий ринок без застосування транзиту.

Гірничо-металургійний комплекс (ГМК) Казахстану на сьогоднішній день забезпечує виробничі і валютно-фінансові потреби країни та є одним з найважливіших стратегічних секторів економіки. Частка ГМК складає більше 7% ВВП, 19% обсягу промислового виробництва, понад 35% продукції обробної промисловості та 20% експортного потенціалу РК. За загальним обсягом видобутку твердих корисних копалин Казахстан займає 13-е місце у світі [8, с. 99-100].

Малий та середній бізнес (МСБ) у Казахстані, з його мобільністю і швидкою реакцією на зміни зовнішніх умов, відіграє важливу роль. Він реалізує не тільки економічну, а й важливу соціальну функцію, сприяючи

формуванню середнього класу та самозайнятості населення. МСБ забезпечує 37% зайнятості населення республіки (для порівняння, в Європейському союзі – 66,9%, у Росії – 26,4%) [9, с. 59].

Близько 80% території РК (понад 200 млн га) характеризуються як сільськогосподарські землі. Однак лише 40% або 96 млн га використовуються у сільськогосподарському обороті, згідно з офіційною статистикою. Через несприятливі погодні умови та низьку технологічну оснащеність галузі в окремі роки показники виробництва сільськогосподарської продукції мають великі коливання. Сільське господарство залишається малопривабливим для інвесторів, у галузь залучено лише 1% від загального обсягу ПІІ та 3,2% від обсягу інвестицій в основний капітал [10].

Казахстан є безумовним лідером серед країн ЦА за всіма соціально-економічними показниками. При цьому, незважаючи на географічну близькість, спільні соціальні й етнокультурні риси та історичне минуле, лише 4,9% зовнішньої торгівлі Казахстану доводиться на його сусідів по регіону ЦА, у той час як частка ЄС становить 32,6%, Росії – 22%, Китаю – 13,5% [11].

Слід зазначити, що у Казахстані досить високим є протестний потенціал. Серед причин, які можуть його спровокувати, варто відзначити високий рівень соціальної несправедливості, незадоволеність авторитарним клановим правлінням, відсутність чесних і справедливих виборів, соціальні й економічні негаразди, неможливість добитися правди в державних органах включно із судами, прокуратурою й поліцією, корупція та непотизм правлячої еліти.

Політична еліта Казахстану усвідомлює складність соціально-економічної ситуації у країні. За ініціативи президента К.-Ж. Токаєва впроваджується нова система державного планування. Одним із основоположних документів цієї системи стала Стратегія національної

безпеки Республіки Казахстан на 2021-2025 роки, затверджена указом президента РК 21 червня 2021 р. Стратегія національної безпеки істотно скоригувала завдання економічної безпеки Казахстану. Для її забезпечення декларується перехід до моделі зростання, стійкої до зовнішніх шоків, такої, що стимулює продуктивність і підвищення рівня технологічної складності, створює постійні високопродуктивні робочі місця та умови для підвищення доходів населення. Іншими актуальними напрямками виступають продовольча безпека, стабільність фінансової системи, мінімізація ризиків у транспортно-транзитній сфері та екологічна безпека [12].

Аналіз проблем соціально-економічної модернізації Казахстану у пострадянський період дозволяє зробити висновок як про наявність здобутків, так і про накопичення цілого ряду суперечностей у соціально-економічному розвитку цієї країни. Перед країною з усією гостротою постало питання щодо зміни моделі економічного зростання шляхом розвитку високотехнологічних секторів промисловості, підтримки малого та середнього бізнесу. Потребує підвищення ефективності й система державного управління, яка є занадто забюрократизованою і громіздкою. Також назріла реформа соціальної політики, яка має бути спрямована на збільшення соціальної підтримки громадян.

Не зважаючи на значну залежність Казахстану від РФ та його активну участь у російських інтеграційних об'єднаннях, українсько-казахські відносини мають високий потенціал для розвитку, зокрема, в енергетичній, транспортно-комунікаційній, машинобудівній та агропромисловій сферах. В умовах енергетичної кризи, яка постала перед країнами ЄС та Україною, особливо актуальним і взаємовигідним для всіх сторін постає питання щодо забезпечення прямих поставок казахстанських нафти і газу як до країн ЄС, так і до України.

Використані джерела та література:

1. Рыжичкин Н. Постсоветский Казахстан. Пути формирования национальной идентичности. *Свободная мысль*. 2020. № 3 (1681). С. 75-186.
2. Абылхожин Ж. Б. Модернизационные опыты: проекции в историю Казахстана. *Центральна Азия. Человек-общество-государство*. Сборник статей. Отв. ред. Ар. А. Улунян. Москва: ИВИ РАН, 2013. С. 273-298.
3. Концепция внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 09.03.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody
4. Орлик В. В. Політичні процеси в Республіці Казахстан у контексті «транзиту влади». *Стратегічна панорама*. 2018. № 2. С. 64-75.
5. Нагимова А. Исламский капитал в экономике Казахстана. *Мировая экономика и международные отношения*. 2021. Том 65. № 2. С. 100-108.
6. Foreign Policy: «Казахстан: медиатор евразийского сотрудничества». 19.04.2019. URL: <https://iwep.kz/#/posts/5cb9594af79ae317a5edca77/#header>
7. Додонов В. Инвестиционная активность ведущих стран мира в Казахстане. *Россия и новые государства Евразии*. 2020. № III (XLVIII). С. 94-113.
8. Адно Ю. Горно-металургический комплекс Казахстана: проблемы и перспективы развития. *Россия и новые государства Евразии*. 2021. № II (LI). С. 99-114.
9. Мусиенко С., Тулепбекова А. Россия и Казахстан в рейтингах Doing Business. *Мировая экономика и международные отношения*. 2019. Том 63. № 1. С. 59-66.
10. Аминов Т. М. Социально-экономическое развитие Казахстана в новых геополитических условиях. 30.06.2020. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/31775/>
11. Амирбек А., Маханов К., Тажибаев Р., Анламасова М. Страны Центральной Азии в контексте глобальной экономики: вызовы экономической интеграции. *Central Asia and the Caucasus*. 2020. Том 23. № 1. URL: https://www.ca-c.org/online/2020/journal_rus/cac-01/09.shtml DOI: <https://doi.org/10.37178/ca-c.20.1.09>
12. Глава государства подписал Указ «Об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Казахстан на 2021-2025 годы». Официальный сайт Президента Республики Казахстан. 2021. URL: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-podpisal-ukaz-ob-utverzhdanii-strategii-nacionalnoy-bezopasnosti-respubliki-kazahstan-na-2021-2025-gody-215354>

А.Г. Бульвінський

к.і.н., доцент,

завідувач відділу історії нових незалежних держав
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНІ ЧИННИКИ ЕВОЛЮЦІЇ ТАДЖИКИСТАНУ У 1990– 2010-Х РР.

Аналізується вплив афганського, іранського, російського, узбецького, китайського та ісламського чинників на розвиток сучасного

Таджикистану. Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафіку та ісламістських впливів, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном - прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Ключові слова: Таджикистан, іслам, Афганістан, Росія.

External Factors in the Evolution of Tajikistan in 1990-2010

The influence of Afghan, Iranian, Russian, Uzbek, Chinese and Islamic factors on the development of modern Tajikistan is analyzed. Tajikistan has complex problems of various kinds with most of its neighbors (with Afghanistan - drug trafficking and Islamic influences, with Uzbekistan - water-energy problems, with Kyrgyzstan - border problems), which prevent the coming of new qualitative level in bilateral relations between these countries.

Key words: Tajikistan, Islam, Afghanistan, Russia.

Одним із ключових факторів еволюції Республіки Таджикистан у пострадянський період є зовнішні впливи на країну. Найважливішими його складовими є таджицько-афганська географічна та національна близькість; ісламський чинник; стратегічне партнерство з Росією та Китаєм; складні відносин з Узбекистаном та перський чинник.

Однак ключові пріоритети зовнішньої політики Республіки Таджикистан зазнавали суттєвої трансформації насамперед під впливом внутрішніх обставин. Так, у 1990-х рр. таким пріоритетом було забезпечення миру та національної єдності у країні. З початком країнами Заходу антитерористичної операції в Афганістані пріоритетом Таджикистану у 2000-х рр. стало формування поясу добросусідства на кордонах країни.

Після зміцнення політичних структур своєї державності, Таджикистан у 2010-х рр. поставив собі за мету забезпечення енергетичної незалежності, досягнення продовольчої безпеки та вхід країни з

комунікаційного тупика, що було відображено у Концепції зовнішньої політики Республіки Таджикистан 2015 р. [1].

Головним принципом таджицької зовнішньої політики є «політика відкритих дверей заради добрих та взаємовигідних відносин», своєрідний різновид багатовекторної зовнішньої політики, основною ціллю якої є зміцнення та розширення торгово-економічного співробітництва та отримання політико-дипломатичної підтримки економічних інтересів країни. Цей концепт багатовекторності був сформульований Е. Рахмоном під час виступу перед Верховною радою Республіки Таджикистан 15 листопада 2002 р. [2, с.40]

Характер та спрямованість еволюції таджицько-афганських взаємовпливів, які є одним із головних чинників для зовнішньої політики Таджикистану у загальних рисах виглядають так. Якщо у 1990-х рр. Таджикистан був критично залежним від позиції політичних лідерів Ісламської Держави Афганістан у контексті врегулювання громадянського конфлікту в країні, то на рубежі 1990-х -2000-х рр. вже Таджикистан став геополітичною опорою «Північного альянсу» у його боротьбі з «Талібаном», а у 2000-х -2010-х рр. почав реалізувати політику будівництва транспортних та енергетичних коридорів в Афганістан та Пакистан для виходу з комунікаційного тупика (2006 – проєкт Регіонального рину торгівлі електроенергією між країнами Центральної і Південної Азії; 2016 – проєкт CASA-1000 та ін.).

Таджикистан є єдиною з трьох персомовних країн, де ісламські сили не прийшли до влади. Адже в Ірані у 1979 р., а в Афганістані у 1992 р. ісламісти перемогли і встановили ісламські республіки у яких значну роль в управлінні державою відіграє ісламське духовенство.

Станом на 2006 р. постконфліктний період у Таджикистані був завершений: у новий уряд вперше не потрапили представники опозиції, а ООН згорнув своє Бюро зі сприяння миру у Таджикистані. На цей час

завершився і перехід від системи балансу інтересів до системи центральної авторитарної влади з Е. Рахмоном на чолі.

Важливою відмінністю розвитку Таджикистану від інших пострадянських країн регіону є офіційна інтеграція носіїв ісламської доктрини розвитку (бійців та політичних представників Об'єднаної таджицької опозиції) до державних і силових структур країни та її політичної системи після миру 1997 р. (легалізація та участь у виборах 2005, 2010, 2015 та 2020 рр. опозиційних партій, колишніх засновників ОТО).

У сучасному Таджикистані почав активно поширюватись салафізм, орієнтований на повернення до «чистої віри прабатьків» та очищення ісламу від будь-яких нововведень. Салафіти вважають традиційний іслам таджиків, змішаний з до ісламськими традиціями та віруваннями не справжнім ісламом і прагнуть його змінити.

Найвідомішим прикладом салафітського впливу у Таджикистані є перехід навесні 2015 р. командира таджицького ОМОН полковника Г. Халімова, невдоволеного світськими порядками в МВС Таджикистану, на бік Ісламської держави та обіцянка повернутись у Таджикистан для встановлення там законів шариату. Окрім цього, 4 вересня 2015 р. член ПІВТ і колишній бойовик ОТО, а потім заступник міністра оборони Таджикистану генерал-майор А. Назарзода, невдоволений намірами влади припинити діяльність ПІВТ, здійснив спробу військового заколоту, організувавши збройні напади на блок-пост МВС у м. Душанбе та відділ МВС у м. Вахдат. Після цього нападу ПІВТ була заборонена, а 13 членам вищої ради партії були висунуті звинувачення у створенні злочинного співтовариства.

Особливістю зовнішньої політики Таджикистану щодо ісламських країн є те, що поступово освоюючи політичний та духовний простір

ісламського світу Таджикистан, тим не менш будує відносини з мусульманськими державами на світській, а не релігійній основі.

Тому триваюча підтримка Іраном ісламських сил Таджикистану, зокрема участь представника ПВТ, офіційно визнаної Душанбе терористичною організацією, у міжнародній конференції «Ісламська єдність» (грудень 2015 р.) у Тегерані [3, с.24] стало причиною погіршення таджицько-іранських відносин та згорання ряду економічних проєктів у Таджикистані. Це яскравий приклад нестиковки ісламської політики Ірану зі світським курсом влади Таджикистану.

Вкрай важкі соціально-економічні наслідки громадянської війни в Таджикистані сприяли зміцненню тут позицій Росії, Китаю та Ірану, оскільки вони забезпечили левову частку кредитів та інвестицій у розбудову транспортної та енергетичної інфраструктури країни. Це у свою чергу зробило Таджикистан фінансово залежним від КНР та РФ. У результаті Китай отримав прямий доступ до таджицьких гірськорудних ресурсів, а Росія та Іран до енергетичної інфраструктури.

Росія є найбільшим інвестиційним партнером Таджикистану. Станом на 2018 р. на неї припадає 36% усіх прямих інвестицій в економіку країни. Загалом Росія впродовж років незалежності по 2017 р. вклала в Таджикистан понад 700 млн дол. прямих інвестицій [4, с.92]. Сума ж усіх російських інвестицій за 1992–2016 рр. складає 7,3 млрд дол. [5, с.131]. Ці обставини дають Москві суттєвий чинник впливу на Душанбе та його зовнішню політику і строюють особливу довіру таджиків до Росії. У свою чергу загальна сума боргу Таджикистану перед КНР станом на квітень 2019 р. складала 2,3 млрд дол. США (80% загального зовнішнього боргу країни).

Значна залежність економіки Таджикистану від грошових переказів таджицьких мігрантів з Росії є вагомим важелем тиску з боку Москви на Душанбе. Обмежуючи трудову міграцію до Росії, Москва таким чином

спонукає Таджикистан до вступу в Євразійський економічний союз, обіцяючи відновити сприятливі умови для праці таджицьких мігрантів у РФ.

Окрім того, сформовані та оснащені за безпосередньої участі Росії збройні сили та прикордонні війська Таджикистану є певною мірою залежними від Москви. Суттєвим чинником залежності Таджикистану від Росії є наявність на її території з радянських часів 201-ї російської мотострілецької дивізії. У 2005 р. на базі дивізії була створена 201-а російська військова база чисельністю близько 5 тис. російських військовослужбовців з місцями дислокації в Душанбе та Курган-Тюбе. Згідно договору від 5 жовтня 2012 р. російська військова база на території Республіки Таджикистан перебуватиме ще принаймні 49 років.

З огляду на вище викладене цілком логічним є те, що Росія у Концепції зовнішньої політики Республіки Таджикистан (2015) визначається стратегічним партнером, відносини з яким мають для країни особливе значення, а відносини з КНР характеризуються як такі, що досягли рівня стратегічного партнерства.

Важливими питаннями, які ускладнюють відносини Узбекистану та Киргизстану з Таджикистаном є будівництво таджиками великих ГЕС на гірських річках, що в Узбекистані вважають загрозою національній безпеці та невирішені прикордонні суперечки, які є джерелом постійного загострення ситуації на киргизько-таджицькому кордоні.

Не зважаючи на формальне визнання територіальної цілісності один одного, радянські кордони між республіками фактично вважались тимчасовими, до їх остаточного узгодження на двосторонніх переговорах. Так виникли спірні ділянки на таджицько-узбецькому та таджицько-киргизькому кордонах. Особливо складною є проблема трьох таджицьких ексclave: Воруха та Західної Калачі, оточених територією Киргизстану та Сарвака, оточеного територією Узбекистану.

Станом на сьогодні доктринальні документи Таджикистану визначають потенційно небезпечними для національних інтересів держави такі чинники як: близькість до конфліктогенних регіонів, джерел проявів тероризму, навчальних центрів екстремістів і зон виробництва наркотиків; поширення діяльності в регіоні терористичних угруповань та екстремістських партій і рухів; можливість використання території країни для транскордонної контрабанди наркотиків і розповсюдження екстремістської ідеології; невирішеність питань делімітації та демаркації кордонів між країнами регіону та можливість виникнення конфліктів між етносами і народами регіону; відсутність дієвої співпраці в раціональному використанні водно-енергетичних ресурсів регіону та ін.

Загалом варто відзначити, що Таджикистан має складні проблеми різного характеру з більшістю своїх сусідів (з Афганістаном – наркотрафіку та ісламістських впливів, з Узбекистаном – водноенергетичні, з Киргизстаном - прикордонні), які перешкоджають виходу двосторонніх відносин на новий якісний рівень.

Використані джерела та література:

1. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 года, № 332. URL: <https://tajemb.kiev.ua/kontsepsiya-vneshnej-politiki-respubliki-tadzhikistan/>
2. Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Том пятый. Душанбе: Ирфон, 2006. 570 с.
3. Нєматов И. Исламский фактор во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Исламской Республики Иран (конец XX начало XXI вв.): Автореф. дис. канд. ист. наук. Душанбе, 2016. 26 с.
4. Ризоєн Ш. Ш. Национальные интересы во внешней политике Республики Таджикистан: структура и специфика: Дис... канд. полит. наук. Душанбе, 2017. 185 с.
5. Алиева Р. Р. Становление и развитие межгосударственных отношений Республики Таджикистан и Российской Федерации в конце XX – начале XXI вв.: Дис... д-ра ист. наук. Душанбе, 2018. 369 с.

Т.О. Метельова
к.філос.н., доцент,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ТУРКМЕНИСТАН: ДОСВІД «СВОГО» ШЛЯХУ

Окреслено напрями розвитку Туркменістану від початку XX ст. до сьогодні. Показано, що визначальною ознакою політичного розвитку країни є збереження та модифікація на різних етапах кланової політичної системи. Виявлено, що політика другого президента Туркменістану залишається незмінною в збереженні й зміцненні деспотичного режиму за формальної його лібералізації.

Ключові слова: Туркменістан, кланова політична система, культ особи, азійський шлях, деспотія.

Turkmenistan: the Experience of “Its” Way

The article outlines the development directions of Turkmenistan from the beginning of the 20th century to the present days. The author shows that the defining feature of this country's political development is the preservation and modification of the clan political system at the different stages. It has been revealed in the research that the policy of Turkmenistan's second president remains unchanged in maintaining and strengthening the despotic regime with its formal liberalization.

Key words: Turkmenistan, clan political system, personality cult, Asian way, despotism.

На початок XX ст. у суспільному ладі туркмен, який залишався в основному патріархально-феодальним, з'явилися елементи капіталізму, особливо у південних, Ашгабатському та Мервському районах. Після лютневої революції 1917 р. Туркменістан протягом короткого часу був незалежною державою, однак після жовтневого перевороту у Петрограді радянська влада офіційно була проголошена на території Туркменістану 2 (15) грудня 1917 р. на IV з'їзді Рад Закаспійської області. 30 квітня 1918 р. на V з'їзді Рад Туркестанського краю, що відбувся в Ташкенті, було

утворено Туркестанську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку (у складі РРФСР).

У результаті національно-державного розмежування Середньої Азії й окремих територій, населених туркменами, 27 жовтня 1924 р. було утворено Туркменську Радянську Соціалістичну Республіку. 12 травня 1925 р. Туркменська РСР увійшла до складу СРСР. Таким чином, вперше було створено єдину туркменську національну державу, що стало найважливішим чинником формування туркменської нації.

У 1929-1930 рр. в Туркменії, як і інших республіках ССРСР, здійснювалися масштабні реформи, що включали: індустріалізацію, колективізацію, боротьбу з неписьменністю, а також секуляризацію. Усупільнення земель, худоби, знарядь сільськогосподарської праці підірвало спосіб життя туркмен-кочівників, до яких на 1930 р. належало 30% населення республіки. Відповіддю на ці зміни стали періодичні повстання моджахедів проти радянської влади в південних та західних туркменських районах, які жорстоко придушувалися.

Після Другої світової війни стабільність радянської політичної системи в Туркменістані підтримувалася системою стримування і противаг. Формуючи цю систему, керівництво СРСР ставило за мету не дати місцевим регіональним групам вступити у відкритий конфлікт між собою і одночасно дозволити кожній з них поперемінно перебувати при владі, достатньо міцно утримувати владу, виключаючи стихійний розвиток небажаних для Москви місцевих політичних процесів. Такою політикою радянське керівництво сприяло збереженню кланового характеру політичної системи в Туркменістані. Самі регіонально-кланові зав'язки в Туркменістані склалися історично і засновані були переважно на земляцькій єдності та певним чином структуровані на всіх рівнях соціальних відносин.

До 1947 р. першим секретарем компартії Туркменістану завжди обиралася прислана з Москви людина, яка не належала до жодної з корінних етнічних груп, хоча при владі в основному перебували представники столичної групи – текинці. З 1947 р. і посада першого секретаря була довірена туркмену Ш. Б. Батирову – теж представнику текинського клану. При тому зберігалася практика заміни «керівних племен». Так, представники одного племені на чолі республіки змінювали вихідця з другої. Відповідно змінювалось і оточення керівника. Таким чином, під наглядом Москви забезпечувалася регулярна ротація кадрів.

На кінець 70 – початок 80-х рр. XX ст. в республіці склалася стійка владна система, що поєднувала в собі елементи переважно регіонально-племінного управління в областях і єдиного республіканського керівництва на груповій основі. Така система була реорганізованим варіантом традиційної кочової державності, адаптованої для переходу її населення в режим осілого життя.

Забезпеченням суспільної стабільності шляхом кланової ротації пояснюється і те, що вже в період горбачовської перебудови другої половини 80-х – початку 90-х рр. XX ст. сформований у середовищі туркменської інтелігенції рух за незалежність Туркменістану був менш радикальним у порівнянні з національними рухами інших центральноазійських республік. У вересні 1989 р. він остаточно організаційно оформився під назвою «Агзибірлік» («Єдність») як аналог народних рухів у інших радянських республіках. У цей же час у країні зростали паростки громадянського суспільства: виникла перша (й єдина) незалежна профспілка «Солідарність». Однак зі встановленням режиму правління першого президента країни Сапармурата Ніязова дуже швидко ці елементи громадянської активності було винищено, а їх учасників – витіснено з країни або нейтралізовано фізично.

Роки горбачовської перебудови перетворили цю традиціоналістськи орієнтовану країну на осередок бурхливих змін, що потенційно містили в собі й можливість класичного демократичного розвитку чи, принаймні, його авторитарного варіанту, яким пішла частина азійських країн колишнього СРСР. Отримавши несподівану незалежність, Туркменістан певний час зберігав інерцію руху в демократичному напрямі. Однак косметичне перетворення Комуністичної партії Туркменістану на Демократичну (за назвою), а першого секретаря КПТ – на лідера «нової» партії й нової країни було останньою зміною, яку можна віднести до позитивних і демократичних. Далі країна рухалася шляхом настільки політично синкретичним, що він не дозволяв їй ідентифікувати себе з будь-якою міжнародною спільнотою.

Пострадянський політичний розвиток Туркменістану пов'язаний безпосередньо з іменем Сапармурата Ніязова. За кілька років він спромігся зосередити в руках абсолютну повноту влади й, додавши до своїх керівних посад ще й головування в уряді, стати президентом безстроково. Номінально в країні існував законодавчий орган – Меджліс (парламент), куди депутати обиралися за мажоритарною системою. Однак його дуже швидко було позбавлено будь-яких важелів впливу на життя в країні: після винищення або витіснення за кордон опозиції за ініціативою президента було створено додатковий орган влади – Халк Маслахати – Всенародну Раду. Частина його членів входила туди за посадою – міністри, члени місцевих органів влади, хякіми (глави) етрапів (міст) та веляятів (районів). Однак входили не всі посадовці, а лише відібрані самим президентом. Він же добирав і решту з числа депутатів, аксакалів, заслужених бавовнярів і діячів культури, всього – 2507 осіб. Головою «вищого представницького органу» з конституційно невизначеним статусом був той таки президент країни. Засідаючи раз на рік, цей орган влади, що перебував над

парламентом, був закликаний схвалювати законодавчу діяльність президента.

Період 1993–1994 рр. був переламним і для запровадження специфічної економічної моделі розвитку держави. Якщо на початку 1992 р. було ухвалено низку законів (про захист інвестицій, захист приватної власності тощо [6]), що уможливлювали поступове переведення економіки на ринкові рейки, то вже 1994 р. указами президента створюються бар'єри на шляху до ринку і розвитку не лише підприємництва, а й зовнішньої торгівлі: скасовано вільну конвертацію валюти, засновано єдину державну товарно-сировинну біржу з функцією надання дозволу на ввезення чи вивезення будь-яких товарів, розпочалося закриття приватних підприємств тощо [6, с. 62-64].

У період правління Ніязова набула подальшого розвитку кланова система, побудована на протиборстві й стримуванні різних кланів. Усе це призвело до того, що і в політичній системі Туркменістану простежувалося постійне протиборство столичного клану теке з найбільш сильними периферійними кланами йомудів і марійців.

Останні роки президентства С. Ніязова ознаменувалися прийняттям дивовижних рішень, що мали руйнівний характер для практично всіх сфер суспільного життя країни. У сфері середньої освіти було здійснено курс на відмову від вивчення гуманітарного блоку дисциплін, термін шкільного навчання скорочено до 9 років, а отримання вищої освіти – до 4 років. Одним з перших кроків президента Ніязова в напрямі освітянської деструкції була й ліквідація Академії наук Туркменістану. Нищівна політика проводилася й стосовно культурної сфери. 2006 р. указом президента закрито майже всі музичні школи та училища. Діяльність міністерства культури покладено під контроль Міністерства національної безпеки [2]. Урядовими декретами заборонено театри – ці види мистецтва,

на переконання президента, не відповідали національним традиціям [3]. Самі ж будівлі театрів було знищено.

Разом зі звільненням учителів у 2000 р., звільнено було й до 15 тис. лікарів [5], повсюдно професійних медичних сестер, акушерок і фельдшерів було замінено солдатами строкової служби. 2006 р. розпорядженням президента до мінімуму скорочено термін перебування хворих у лікарні незалежно від ступеня тяжкості захворювання [1].

Після раптової й загадкової смерті С. Ніязова 21 грудня 2006 р. тимчасово виконуючим обов'язки президента став тодішній заступник голови уряду Гурбангули Бердимухамедов, після чого основна влада знову перейшла до текинців, зокрема нині вихідцями з цього клану є майже $\frac{3}{4}$ державних чиновників та 90% силовиків. Така кланова диспозиція залишається в Туркменістані і на сьогодні. Крім того, саме через регіонально-кланові зв'язки рівень національної самосвідомості туркмен залишається низьким, незважаючи навіть на існування єдиної держави.

А проте, за час правління другого президента країна повільно, значною мірою – декларативно, однак почала відходити від свого фантастичного шляху в нікуди. Здійснено певні кроки для зменшення інформаційної ізоляції країни: 2007 р. у столиці відкрито перші інтернет-кав'ярні. Та, однак, і на початках поточного 2022 р. питання контролю над інформацією посідає одне з чільних місць у політиці чинної влади Туркменістану [4]. Здійснюються й деякі кроки до ринкового шляху. Разом з тим, згідно звіту організації Freedom House за 2021 р. країна незмінно посідає останній рядок за рівнем політичних і громадянських свобод [7]. На сьогодні в країні відсутні базові гуманітарні та політичні права людини – право на життя, на свободу слова, свободу совісті, пересування тощо.

Попри всі косметичні реформи в найрізноманітніших сферах політика нового президента спрямована на відмову лише від найодіозніших нововведень попередника, однак залишається незмінною в

основоположному – збереженні й зміцненні деспотичного режиму й подальшій розбудові культу особи за формальної його лібералізації.

Використані джерела та література:

1. Бадыкова Н. Кризис здравоохранения в Туркменистане и международная реакция. URL.: <http://sovezberdi.com/krizis.html>
2. Волков В., Сарыев О. За коррупцию заплатит культура. DW. URL.: <http://www.dw.de/a-1824609>
3. Если забуду тебя, Ашхабад... Gündogar. URL.: <http://gundogar.org/?02420425150000000000000011000000>
4. Президент Бердымухамедов распорядился ужесточить ограничения на информацию в Интернете. Радио Азатлык. URL.: <https://rus.azathabar.com/a/31652318.html>
5. Туркменистану грозит кризис здравоохранения. Eurasianet.org. URL.: <http://russian.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav061305ru.shtml>
6. Черкез Ч. О состоянии предпринимательства и рыночных отношениях в Туркменистане. Эркин Туркменистан – Свободный Туркменистан. Информационно-аналитический бюллетень, № 7, апрель 2001. – 74 с.
7. Freedom in the World 2021. Turkmenistan. Freedom House. URL.: <https://freedomhouse.org/country/turkmenistan/freedom-world/2021>

О.М. Цапко

к.і.н., доцент,

провідний науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТУРКМЕНИСТАНУ ЩОДО КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

В статті дається загальна характеристика зовнішньої політики Туркменістану, щодо країн пострадянського простору. Автор статті зокрема, робить висновок, що сьогодняшня політика позитивного нейтралітету, яку на сьогодні проводить Туркменістан, логічно випливає з цілого ряду внутріполітичних засад. Особливо це стосується особливостей становлення та історичного розвитку туркмен як нації, зокрема того, що в них була відсутня власна державність, а також намагання туркменського керівництва реалізувати власні економічні інтереси.

Ключові слова: Туркменістан, країни пострадянського простору, політика нейтралітету, ізоляціонізм, корупція.

Turkmenistan's Foreign Policy towards the Post-Soviet Countries

The article gives a general description of Turkmenistan's foreign policy towards the post-Soviet countries. The author concludes that the current policy of positive neutrality pursued by Turkmenistan today logically follows from a few domestic political principles. This is particularly true for the formation features and historical development of the Turkmen as a nation, considering the fact that they lacked their statehood and the efforts of the Turkmen leadership to pursue their economic interests.

Key words: *Turkmenistan, post-Soviet countries, policy of neutrality, isolationism, corruption.*

На сьогоднішній день Туркменістан є єдиною з усіх країн пострадянського простору, яка намагається дотримуватися принципу позитивного нейтралітету у своїй зовнішній політиці.

Запроваджуючи політику позитивного нейтралітету, керівництво Туркменістану переслідувало свої власні як політичні так і економічні інтереси, які були своїм загальним вектором спрямовані на створення сприятливих зовнішньополітичних умов для збереження в країні одного з найбільш жорстоких авторитарних режимів. Зазначений формат такий зовнішньополітичних відносин стосується і країн пострадянського простору.

На сьогодні, можна констатувати, що 25 років реалізації цієї політики призвели до все більшого відособлення Туркменістану від навколишнього світу, а політика нейтралітету трансформувалася в політику ізоляціонізму з метою мінімізувати зовнішній вплив на внутріполітичне життя держави.

Характеризуючи внутріполітичні засади реалізації зовнішньої політики сучасного Туркменістану ми дійшли висновку, що політика нейтралітету сучасного Туркменістану витікає перш за все із особливостей історичного розвитку туркменської державності і процесу становлення туркменів, як нації. Тут слід зазначити, що до російського завоювання

XVIII–XIX ст. населення Туркменістану перебувало на рівні трибального (племінного) розвитку і власна держава у них на той час була відсутня. На території сучасного Туркменістану проживало 40 племен і 120 родів[1, с.46]. При цьому, кожне плем'я-земляцтво говорило на загальнозрозумілій для всіх туркменів мові, але мало свій діалект та асоціювало батьківщину з територією свого фактичного проживання. За таких умов рівень національної самосвідомості туркмен залишається низьким.

Тому проголошення в 1995 р. політики нейтралітету Туркменістану, загалом виходило з історичного прагнення туркмен максимально забезпечити власний політичний суверенітет на міжнародній арені.

Наступним вагомим внутріполітичним чинником, який визначальним чином впливає на зовнішню політику Туркменістану є регіонально – клановий принцип формування його політичної системи. В цьому відношенні слід зазначити, що для Туркменістану як і більшості пострадянських країн Центральної Азії після розпаду СРСР характерною ознакою стало повернення до давніх історично складених традицій і звичаїв, зокрема патріархально – родових відносин, клановості, культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян, формування культу особи лідера держави тощо.

При цьому, туркменське суспільство виявилось неготовим до сприйняття західних ліберально - демократичних ідей, що зрештою призводило до того, що країна опинилася поза світових процесів модернізації та раціоналізації, навпаки в ній дедалі більше почали відтворюватися традиційні архаїчні практики, як своєрідна протипага сучасному світу з його стрімкою динамікою економічних та соціальних змін.

Вищезазначені характеристики політичної системи Туркменістану доповнюються наявністю в ній підривного політичний інститут корупції, яка має системний характер і від боротьби з якою Туркменістан, на відміну

від решти пострадянських держав, фактично відмовився. Так, ще в середині 90-х рр. XX ст. під гаслом соціальної справедливості заробітну платню державним чиновникам в країні було фактично скасовано, а систему поборів і хабарів легалізовано й оголошено єдиним природним джерелом їхніх доходів. В Індексі сприйняття корупції за 2020 р. Туркменістан знаходиться на 165-му місці, в той час як ще в 2016 р на 154 – му місці. У межах країн пострадянського простору саме показники Туркменістану є найкритичнішими (найкращі – у Казахстану)[2]. В оцінках Transparency International уряд держави робить недостатньо для мінімізації корупції, громадяни бояться виходити на антикорупційні протести.

За таких умов, країна опинилася максимально ізольованою від навколишнього світу. В цей період закордонні контакти туркменського керівництва звелися до мінімуму, країні відособилася від міжнародного культурного співробітництва. Стосовно країн пострадянського простору, то з 1999 р. Туркменістан ввів візовий режим. Також, починаючи з перших років отримання незалежності, Туркменістан, дотримуючись того ж принципу нейтралітету, відсторонився від участі у військово-політичному секторі співробітництва з країнами пострадянського простору у рамках Співдружності незалежних держав.

Окрім того, у період президентства С. Ніязова Туркменістан мав доволі напружені відносини із своїми сусідами Узбекистаном та Азербайджаном. Так, основною причиною протистояння Туркменістану з Азербайджаном стало невирішеність питань демаркації акваторії Каспію. Щодо суперечностей з Узбекистаном, то вони виникали переважно, через невирішеність питання прикордонної торгівлі.

Самі ж міждержавні та міжурядові відносини з цими державами були зведені до мінімуму через сформовану репутацію «самого репресивного» на пострадянському просторі політичного режиму.

Після смерті С. Ніязова 21 грудня 2006 р. президентом Туркменістану став Г. Бердимухамедов. Однак, зі зміною глави держави у 2006 р. не змінився патріархально-консервативний стиль управління.

За таких обставин фактично ми помічаємо подвійний стандарт, коли з одного боку держав Туркменістан пропагує миролобну політику невтручання у внутрішні справи та розвиток дружніх відносин з усіма державами, з іншого боку, як зазначає Аннет Бор, «аморфний характер нейтралітету дозволяє керівництву країни «розкручувати» концепцію, яка підходить на всі випадки життя, здавалось би навіть у суперечливих обставинах...».

У сфері зовнішньоекономічної діяльності правляча верхівка Туркменістану зацікавлена в отриманні прибутків в секторах легкої і харчової промисловості, розвідки і розробки енергетичних ресурсів. Подальший економічний розвиток країни її керівництво пов'язує у активізації своєї зовнішньоекономічної з освоєнням багатючих запасів корисних копалин, що мають важливе значення для світової економіки. На сьогоднішній день у Туркменістані знайдено більше тисячі перспективних на нафту та газ структур, відкрито понад 150 покладів і лише 50 перебувають у стані розробки. [3]. Нинішнє туркменське керівництво вже до 2030 р. планує довести видобуток нафти до 110 млн т. і природного газу до 250 млрд м.3. [4].

Однак, незважаючи навіть на ці позитиви, існуюча в країні корупція і повна відсутність прозорої системи регулювання, створило досить несприятливий клімат для закордонних інвестицій, а рішення про їх допуск і надалі залишаються політично вмотивованими і обговорюються в кожному конкретному випадку у вищих ешелонах влади. Правда, тут слід відзначити, що на відміну від С. Ніязова, Г. Бердимухамедов намагається дещо активізувати зовнішньоекономічну діяльність з метою зміцнення позиції Туркменістану як регіонального торговельного центру, що

призвело до інтенсифікації контактів з усіма сусідами по центральноазіатському регіону, особливо у сфері розвитку транспортних та енергетичних проєктів. Починаючи з 2010 р., розпочалась активна стадія реалізації проєктів з видобутку і транспортування нафти і газу (запуск газопроводу Туркменістан-Узбекистан-Казахстан-Китай тощо) [5, с. 4-6].

Щодо безпекового чинника зовнішньої політики Туркменістану, то попри вразливість його південних кордонів з Афганістаном, зокрема ймовірність вторгнення талібів та намагання зовнішніх гравців посилити вплив на офіційний Ашгабат, президент Г. Бердимухамедов намагатиметься гарантувати собі довготривале правління, у тому числі й у спосіб внесення змін до конституції країни, збереження нейтрального зовнішньополітичного курсу та політики «нульової толерантності» у питанні приєднання Туркменістану до різних інтеграційних проєктів, зокрема російських.

Таким чином, підсумовуючи все вищевказане, слід зазначити, що політика позитивного нейтралітету, яку на сьогодні проводить Туркменістан логічно випливає з цілого ряду внутріполітичних засад. Особливо це стосується особливостей становлення та історичного розвитку туркмен як нації, зокрема того, що в них була відсутня власна державність, чим і пояснюється намагання Туркменістану через нейтралітет максимально унезалежнити свій статус як суб'єкта міжнародно – правових відносин.

Другий внутріполітичний чинник визначається побудовою самої політичної системи Туркменістану, якій притаманні наступні характеристики:

- переплетення кланових та патріархально-родових відносин із новітніми тенденціями та потребою реагувати на виклики сучасності;

- встановлення режиму практично необмеженої влади державних лідерів та формування їхнього культу особи;
- культивування патерналістського типу політичної свідомості громадян;
- зрощення влади та фінансово-промислового капіталу;
- політичний фаворитизм і корумпованість правлячої верхівки.

За таких обставин політика позитивного нейтралітету слугує своєрідним зовнішньополітичним прикриттям всіх вад політичної системи сучасного Туркменістану, перетворюючись на політику ізоляціонізму.

Використані джерела та література:

1. Лященко Т. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. Київ: ІПІЕНД, 2011. 288 с.
2. Рейтинг стран мира по индексу восприятия коррупции в 2020 г. URL: <https://gtmarket.ru/ratings>.
3. В Туркменистане продолжают освоение месторождения Галкыныш // Total.kz. 2014. 12 мая. URL: http://total.kz/business/energy/2014/05/12/v_turkmenistane_prodolzhayut_o_sv.
4. Изимов Р. Китай и Туркменистан: региональное измерение. 17.08.2016. URL: <https://cabar.asia/ru/ruslan-izimov-kitaj-i-turkmenistan-regionalnoe-izmerenie>.
5. Бор А. Туркменистан: власть, политика и петроцентризм. Программа по России и Евразии. Март. 2016. 10 с.

В.М. Розумюк
к.політ.н., старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

І.М. Миклащук
к.політ.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В РЕСПУБЛІЦІ КИРГИЗСТАН НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Досліджено специфіку суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Визначено, що особливості їх еволюції і вектор розвитку обумовлені цивілізаційною приналежністю та соціальною структурою киргизького суспільства, історичними традиціями і рівнем економічного розвитку країни, а також динамікою геополітичних процесів в даному регіоні. Констатовано формування усталеного циклу суспільно-політичного життя Киргизстану революція-авторитаризм-революція. Зроблено висновок, що кланова гетерогенність киргизького соціуму унеможлиблює консолідацію абсолютної влади в одних руках.

Ключові слова: Киргизстан, суспільство, трансформація, революція, клани, конституція.

Social and Political Transformations Specifics in the Kyrgyz Republic at the End of the 20th - Early 21st Centuries

Specificity of the social and political transformations in the Kyrgyz Republic at the end of the 20th - early 21st centuries is studied. It is determined in the article that the features of their evolution and the development vector arise from civilization characteristic and social structure of the Kyrgyz society, historical traditions and level of economic development of the country, and the dynamics of geopolitical processes in the region. The study notes the formation of an established cycle of the social and political life of Kyrgyzstan: revolution-authoritarianism-revolution. The authors conclude that the clan heterogeneity of

the Kyrgyz society makes it impossible to consolidate absolute power in one hand.

Key words: *Kyrgyzstan, society, transformation, revolution, clans, constitution.*

Специфіка суспільно-політичних трансформацій в Республіці Киргизстан наприкінці XX – початку XXI століття обумовлена цивілізаційною приналежністю та соціальною структурою киргизького суспільства, історичними традиціями і рівнем економічного розвитку країни, а також динамікою геополітичних процесів в даному регіоні.

Передусім слід зазначити, що вживання сучасної політичної термінології (нація, президентська республіка, парламентська демократія) по відношенню до Киргизстану носить доволі умовний характер, оскільки йдеться про кочовий народ, який був радянською владою насильно примушений до осілого способу життя («посаджений на землю») менше ніж століття тому і який зберіг потужні «залишки» родоплемінного устрою і феодального ладу. Киргизьке суспільство поділене на племена і роди, серед переважної більшості населення домінує кланова ідентичність і релігійна ментальність, а поширені варварські традиції (наприклад, крадіжка нареченої не як весільний обряд, а справжній масовий кримінальний злочин – близько 15 тис. дівчат щороку, від 20 до 40 % усіх шлюбів в різних вікових групах) переконливо засвідчують, що йдеться не просто про анахронізми і «пережитки», а про певну спільноту, що суттєво відрізняється від звичних для нас європейських націй за всіма ключовими показниками.

Населення Киргизстану на кінець 2021 року становить (приблизно) 6 700 000 осіб. Це населення молоде (медіанний вік 26 років) і його чисельність швидко зростає (в 1959 р. – 2 065 000, 1970 р. – 2 935 000, 1979 – 3 523 000, 1989 – 4 258 000, 1999 – 4 823 000, нині темпи приросту – 1,63% щороку). Більшість мешканців (73,5%) – киргизи, найбільшою

етнічною меншиною є узбеки (14,7%), які живуть переважно на південному заході країни в прикордонних з Узбекистаном районах. Суперечності та конфлікти поміж киргизами і узбеками неодноразово призводили до масштабних погромів із сотнями вбитих і поранених (найбільш відомі Ошська різанина 1990 р. та зіткнення на півдні Киргизії 2010 р.).

Понад 53% населення Киргизстану зосереджено на півдні (Ошська, Джалал-Абадська, Баткенська області), менше третини (31%) сконцентровано на півночі (Чуйська область і місто Бішкек). Після проголошення незалежності Киргизстану в 90-х рр. XX століття близько 500 000 осіб (переважно слов'янського населення) виїхали з країни, нині частка росіян становить близько 5,5%, а українців – 1%.

Ще за часів Радянського Союзу Киргизія була однією з найбідніших республік. Розпад СРСР призвів до краху великих індустріальних підприємств (частково через розрив міжреспубліканських господарських зв'язків, частково через масову міграцію фахівців та робітників), тож і досі місцеву економіку визначають сфера послуг, дрібна промисловість і відсталий аграрний сектор. Слабка економіка неспроможна забезпечити людей робочими місцями, тож близько 800 000 осіб змушені постійно працювати за кордоном (з них близько 500 000 в Росії), а за межею бідності перебуває чверть населення країни.

З політичної точки зору Киргизстан поділений на два традиційних конкуруючих регіони – Південь і Північ – з різною історичною долею та ментальністю населення (переважно світська на півночі, схильна до релігійного фундаменталізму на півдні). Ще до завоювання Російською імперією політичні еліти (беки, баї) Півдня боролись за владу в Кокандському ханстві, тоді як очільники Півночі (лідери племені сарибагиш) вважались їх доволі умовними васалами і самі намагались об'єднати усіх киргизів під власною гегемонією. Сучасна політична

система значною мірою сформувалася ще в радянські часи в процесі конкуренції північного чуйсько-ісиккульського і південного ошського кланів. Щоб втримати стабільність, Москва була змушена балансувати і узгоджувати республіканські владні призначення, по черзі змінюючи представників Півдня і Півночі на відповідальних посадах в ЦК і міністерствах. Після здобуття незалежності та зникнення зовнішнього «балансиру» боротьба за владу між кланами Півдня і Півночі лише загострилася, тож від 1992 р. час від часу з'являються розмови про громадянську війну і розкол країни на дві частини.

Серед усіх середньоазійських деспотій Киргизстан є єдиною «демократією» (різні правозахисні організації характеризують політичний устрій країни як «гібридний режим»), на відміну від авторитарних диктатур своїх сусідів. Просто ця демократія має середньовічний характер, оскільки кланова гетерогенність соціуму унеможливорює консолідацію абсолютної влади в одних руках. Кожна впливова суспільна група (рід, клан, плем'я) має свою кишенькову партію, яка входить до широкої південної чи північної коаліції. Відповідно партійна конкуренція, парламентська боротьба і виборчий процес є цілком реальними та дозволяють провідним суспільним акторам мирно вирішувати складні питання доступу до влади і матеріальних ресурсів, уникаючи самовбивчої боротьби на знищення. Саме тому фальсифікація виборів викликає настільки жорсткий і рішучий протест, адже грубо порушує усталений міжклановий консенсус.

Разом із тим не слід надто ідеалізувати і захоплюватись киргизькою «демократією», адже суспільно-політичні трансформації в Республіці Киргизстан впродовж останніх десятиліть розвивались в найкращих традиціях трайбалізму, як би кланова боротьба не маскувалась під гаслами «повалення комунізму», «кольорової революції» чи «народного повстання». Слабкість і бутафорський характер багатьох державних

інститутів призвели до поширення політичного впливу різноманітних мафіозних угруповань, в результаті чого будь-який місцевий клан цілком заслуговує на прикметник кримінальний, а наркотрафік і виробництво марихуани (оспівана в піснях Чуйська долина) вже давно сягнули промислових обсягів. Призначення близьких родичів та кримінальних «авторитетів» на високі державні посади перетворилось в усталену і, навіть, буденну практику функціонування киргизької кланової «демократії».

Сама Історія засвідчує надзвичайну нестабільність політичного устрою Киргизстану. За 30 років незалежності відбулись вже три повномасштабні «революції» (2005 р., 2010 р., 2020 р.), і це навіть не враховуючи 11 конституційних референдумів, які завжди передували змінам Конституції [1].

Вже перший президент Киргизстану Аскар Акаєв, який прийшов на цю посаду як колишній голова Академії наук Киргизької РСР і спочатку видавався для усіх ключових політичних сил прийнятною і компромісною фігурою, п'ять разів (в 1994, 1996, 1998, 2001 і 2003 роках) ініціював перегляд Конституції 1993 р. задля збільшення своїх повноважень. Рептильні ЗМІ пострадянського простору яскравими барвами змальовували особу представника Північного клану Акаєва як «ліберала і демократа», «киргизького академіка Сахарова», «вченого-дисидента на політичному Олімпі» та «філософа на царському троні», проте його правління нічим принципово не відрізнялось від авторитарних колег з інших пострадянських республік Середньої Азії. Якщо в перші роки свого правління Акаєв намагався проводити зважену і компромісну політичну лінію, то пішовши на третій президентський термін і фальсифікувавши парламентські вибори у лютому 2005 року він перейшов «червону лінію». Опозиція, яка «програла» на виборах партії, членами якої були діти Акаєва, і взагалі не потрапила до Парламенту, влаштувала масштабні акції

протесту що дістали назву «Тюльпанової революції», в результаті чого Акаєву довелося тікати з країни.

З метою уникнення подібних подій у майбутньому, лідери Північної і Південної коаліції кланів спробували дійти компромісу: в президенти на позачергових виборах балотується Курманбек Бакієв (Південь), який після перемоги має призначити Фелікса Кулова (Північ) прем'єр-міністром. Сторони дотримали обіцянок, проте вже через рік президент Бакієв вступив у жорсткий конфлікт з власним прем'єром і головою парламенту. Позбавивши їх посад, Бакієв в 2007 році провів референдум з нової редакції Конституції (76,1% «за»), за якою де факто була встановлена владна модель президентської республіки. В 2009 році Бакієв здобув блискучу «перемогу» на президентських виборах, набравши 77% голосів виборців. Втім, вже наступного 2010 року масові заворушення у м. Талас дали старт новій революції в Киргизстані. Спроби потопити заколотників у крові (за офіційними даними було вбито 84 особи, поранено близько 1,5 тис.) зазнали закономірного фіаско, тож вже Бакієву довелось тікати з країни.

Намагаючись запобігти повторенню пройденого, тимчасовий уряд на чолі з Розою Отумбаєвою провів референдум щодо нової редакції Конституції. Форма правління змінювалася на парламентську республіку, кількість депутатів збільшено з 90 до 120 (причому жодна партія не могла розраховувати зайняти більше 65 місць), повноваження президента суттєво скорочені, а термін його правління обмежений однією каденцією у 6 років без права переобрання. Обраний за цією Конституцією (представник Півночі) Алмазбек Атамбаєв став першим і поки що єдиним президентом Киргизстану, який добровільно пішов з посади по завершенню терміну повноважень, а не був скинутий в результаті народного повстання. Щоправда, це все одно не врятувало його від серйозних неприємностей.

Атамбаєв прагнув цивілізовано передати владу своєму багатолітньому політичному союзнику і близькому другу Сооронбаю Жеєнбекову (представнику Півдня), який був зобов'язаний йому своєю політичною кар'єрою. І його план (до певної міри) спрацював. Проте вже за два роки, після того як обраний ним наступник переміг на президентських виборах, Жеєнбеков розпочав наступ на бізнес клану Атамбаєва. Колишнього президента позбавили недоторканості і ув'язнили на 11 років за звинуваченням у корупції та інших майнових злочинах [2], його сестра отримала 9 років з конфіскацією майна, чимало інших відомих політиків і колишніх чиновників потрапили до тюрми. Жеєнбеков за допомогою репресій і політичних комбінацій спробував підпорядкувати собі все політичне поле країни. Ну і вже традиційно, фальсифікація парламентських виборів в жовтні 2020 року (з 2,8 млн. виборців понад 500 тис. осіб взяли «відкріпні» талони для голосуванні на інших ділянках), коли дві третини місць отримали дві пропрезидентські партії, а опозиціонери залишилися поза парламентом, завершилась новою революцією.

Садир Жапаров (представник Півночі), який в результаті революції вийшов з колонії на свободу, в результаті сумнівної юридичної процедури був призначений на посаду прем'єр-міністра, а 10 січня 2021 р. переміг на позачергових президентських виборах. Він вже встиг ініціювати перегляд Основного закону на конституційному референдумі («за» 81%). Знову відбувся перехід від парламентської до президентської моделі правління, кількість депутатів скорочена з 120 до 90, задля ослаблення парламенту утворено суспільно-громадське представницьке зібрання – народний Курултай, який збирається за ініціативи президента, а самому президенту суттєво розширено повноваження і дозволено обиратись на два терміни (по 5 років) підряд. Опоненти Жапарова вже охрестили його творіння

«Ханституцією» [3], тож найближче політичне майбутнє Киргизстану видається доволі прогнозованим.

Підсумовуючи, можна констатувати формування усталеного циклу суспільно-політичного життя Киргизстану. В результаті революційних подій лідер широкої коаліції кланів Півночі або Півдня приходить до влади, починає процес формування власного автократичного режиму, втрачає підтримку своїх союзників, а невдовзі і владу в результаті революції. Кланова гетерогенність киргизького соціуму унеможлиблює консолідацію абсолютної влади в одних руках.

Практичний досвід спроб цивілізованого транзиту влади і реалізації політичних компромісів в Киргизстані засвідчує їх принципову неможливість через слабкість і бутафорський характер державних інститутів, специфіку місцевої політичної культури, історичні традиції, особливості національного (а також регіонального) менталітету та структури соціуму.

Таким чином, кланова демократія Киргизстану не може слугувати ані взірцем, ані прикладом для України. З одного боку, вона, м'яко кажучи, не вражає своєю стабільністю й ефективністю, а з іншого – йдеться про азійське суспільство, що має дуже мало спільного з вітчизняним. Можна рекомендувати лише звернути увагу на десятки тисяч етнічних українців, які через різні причини залишились в цій країні та розробити комплексну програму (від фінансової допомоги репатріантам до полегшення бюрократичних процедур набуття українського громадянства) повернення їх на Батьківщину.

Використані джерела та література:

1. Не опять, а снова. Каждая новая власть страны переписывает Конституцию. URL: https://24.kg/vlast/188345_neopyat_asnova_kajdaya_novaya_vlast_stranyi_perepisyi_vaet_konstitutsiyu/

2. 11 лет тюрьмы для экс-президента: как Атамбаев провалил операцию "Преемник". URL: <https://www.dw.com/ru/11-лет-тюрьмы-для-экс-президента-как-атамбаев-провалил-операцию-преемник/a-53941735>
3. «Stop ханституция». Возле Белого дома проходит митинг против новой Конституции и за роспуск парламента. URL: <https://limon.kg/ru/news:74001?from=limon&place=search&sth=84e5a65d9540005e76a63edd1a00311b>

О.В. Кириченко

к.і.н.,

старший науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НЕЗАЛЕЖНИХ КРАЇН БАЛТІЇ ПІСЛЯ РОЗПАДУ СРСР

Аналізується роль політичних еліт у формуванні історичної політики в Литві, Латвії та Естонії. Виокремлюються три періоди в розвитку історичної політики в прибалтійських державах. Проблеми політизації минулого розглядаються у зв'язку з подіями політичного життя та міжнародних відносин. Обґрунтовується висновок про посилення тенденції до просування балтійських «версій минулого» на загальноєвропейський рівень. В даному процесі прибалтійські еліти відіграють помітну роль, вибудовуючи взаємодію з елітами Східної Європи, експертними і політичними колами Західної Європи та США.

Ключові слова: Балтія, Литва, Латвія, Естонія, політичні еліти, історична політика, політика пам'яті, політизація історії, політичний вимір історії, тоталітаризм, нацизм, комунізм, радянська окупація.

Historical Values Evolution of the Independent Baltic Countries after the Collapse of the USSR

The article analyzes the influence of Lithuania, Latvia, and Estonia political elites on the formation of regional historical policy. Three periods in the formation of the historical policy in the Baltic countries are defined in the study. Politicization of the past issues are investigated in the relation to events in political life and in the international arena. The author concludes that the tendency to include the Baltic "versions of the past" to the pan-European agenda is consolidating. In this process, the Baltic elites occupy a prominent

place, developing cooperation with the Eastern European elites, Western European and American experts, and political circles.

Key words: *Baltic, Lithuania, Latvia, Estonia, political elites, historical politics, politics of memory, politicization of history, political dimension of history, totalitarianism, nazism, communism, soviet occupation.*

Тлумачення історії є невід'ємним елементом державного будівництва, визначаючи зміст ідеологічного забарвлення даного процесу. У Східній Європі після розпаду СРСР політичний вимір історії набув особливо яскравого характеру.

Історична політика, втілювана елітами країн Балтії, презентує даний процес у концентрованому вигляді. Незалежні Литву, Латвію та Естонію часто-густо відносять до так званого «лімітрофного простору», який має небагато або слабко виражені історичні ознаки сучасної державності.

Виниклий «дефіцит історії» веде до самоідентифікації країн Балтії на нинішньому етапі як «Європа, але не зовсім Європа», зумовлюючи необхідність всеохоплюючої роботи з винахідництва нової історії своєї державності.

Країни Балтії після розпаду СРСР перетворилися на передовий рубіж у застосовуваній Сполученими Штатами на пострадянському просторі так званої «стратегії перемелювання» для послаблення потенційних сил протидії американським інтересам. Піддатливість до американських рекомендацій накладає відбиток на політику балтійських еліт та обумовлює інструментальний підхід до історії, робить затребуваною її політичну «адаптацію».

Перший етап історичної політики в країнах Балтії охоплює період від початку 1990-х до початку 2000-х років, це час формування нових політичних режимів балтійських держав і зміцнення вектору на інтеграцію в євроатлантичний простір. На хвилі «співаючих революцій» в балтійських державах до влади прийшли так звані «політики моралі» – представники

наукової і творчої інтелігенції. Дії «політиків моралі» були спрямовані, в першу чергу, на символічне оформлення нових політичних режимів, де факто винахідництво та одержавлення націоналізму. Етнічний фактор активно використовувався як ресурс політичної мобілізації в Прибалтиці ще до виходу зі складу СРСР у 1991 році при створенні паралельних органів влади.

На першому історичному етапі відбулося оформлення доктрин «повернення на Захід» та «радянської окупації», які слугували засобом консолідації електорату та легітимації балтійських еліт, що прийшли на заміну комуністичного керівництва.

Запит на історичну політику виник, головню, в нового політичного керівництва, яке гостро потребувало ресурсів задля ідеологічного обґрунтування свого перебування при владі та нового політичного курсу. В Прибалтиці була проголошена доктрина континуїтету, затверджуючи зв'язок нових політичних режимів з урядами періоду незалежності до Другої світової війни. Центральне місце в доктрині континуїтету посіли ідеологеми «повернення на Захід» та «радянської окупації». До середини 1990-х років позиції «політиків моралі» головню послабились. Більшість нових керівників, що прийшли до влади, ще донедавна були частиною партійної номенклатури.

Нові балтійські керівники зіткнулась з необхідністю зміцнення влади в умовах політичної та економічної трансформації, яка супроводжувалась нестабільністю. Обраний новими елітами Латвії та Естонії шлях виключення національних меншин з політичного процесу втілювався в інститут «негромадян». Негромадяни були позбавлені політичних, економічних і соціальних прав, ними стали практично всі мешканці, що не були нащадками довоєнних латвійських і естонських громадян. Негромадяни отримали статус «радянських емігрантів», чисельність яких,

за деякими оцінками, сягала до 40% від загального населення Латвії початку 1990-х років і до 30% в Естонії.

На початковому етапі сторична політика в країнах Балтії здобуває стрімке інституціональне оформлення. Під патронатом відновлених держав створюються спеціалізовані інститути, музеї, комісії, покликані просувати і твердо охороняти конкретну історичну інтерпретацію, яка з часом набувала все більшого сакрального статусу.

Балтійські національні парламенти ініціювали створення комісій з підрахунку завданої шкоди від «радянської окупації». «Спадщина комунізму» стає універсальною внутрішньополітичною відповіддю балтійських еліт на поточні проблеми в економіці та інституціональному розвитку. Подолання «спадщини комунізму» перетворилося й на спосіб примирення демократичної ідеології, необхідної елітам для інтеграції на Захід, з державним етнонаціоналізмом.

На тлі європейської і євроатлантичної інтеграції балтійських країн активізувалася критика з боку впливових міжнародних організацій стосовно численних порушень прав людини.

Точкою відліку другого етапу в розвитку історичної політики в Прибалтиці став вступ Литви, Латвії та Естонії до ЄС та НАТО у 2004 році.

Всупереч поширеним очікуванням, європейська і євроатлантична інтеграція не призвела до зниження конфронтаційності історичної політики в балтійських державах. Альтернативу євроінтеграційним процесам втілювали дискусії про «балтійську ідентичність» трьох країн на основі «історичного регіону Балтії», проте вони залишились на периферії уваги регіональних політиків.

Балтійськими елітами на постійній основі проводилася робота з перетворення «спротиву окупаціям» у середині ХХ століття в найвищу цінність. Досягнення «історичної справедливості» здійснювалось через

заперечення попереднього режиму, в тому числі й шляхом криміналізації альтернативних оцінок, із введенням процедури люстрації тощо.

Відчуття невизначеності після вступу в ЄС і НАТО, яке започаткувало низку внутрішньополітичних криз, мало наслідком посилення «антитоталітарної» риторики політичних еліт. Процеси європейської і євроатлантичної інтеграції балтійських держав співпали в часі з демократичними «кольоровими революціями» на пострадянському просторі, які спонукали до нової хвилі політизації історії у Східній Європі.

В якості меж започаткування третього етапу в розвитку історичної політики країн Балтії може розглядатися рубіж 2010-х років. Головною тенденцією третього етапу стає просування балтійськими елітами своїх «версій» минулого на загальноєвропейський рівень.

До діяльності у відстоюванні «історичної справедливості» залучаються міжнародні майданчики ОБСЄ, Європейського парламенту, ПАРЄ, Європейського суду з прав людини, Парламентської асамблеї НАТО тощо. Європейський парламент 12 травня 2005 року схвалив резолюцію щодо підсумків Другої світової війни, вказуючи на «масштабні страждання несправедливість, тривалу соціальну, політичну та економічну деградацію, пережиті націями-полоненими, що опинилися по східний бік залізної завіси».

ПАРЄ 22 червня 2005 року прийняла резолюцію із закликом до Росії сплатити компенсації «особам, депортованим з окупованих країн Балтії, та їхнім нащадкам». Процеси європейської інтеграції впродовж останніх десятиліть сприяли замиренню і активному діалогу «національних версій» минулого в Західній Європі.

Формування так званої «постнаціональної культури пам'яті», що передбачала плюралізм тлумачень минулого, відбувалося на основі визнання здебільшого спільної провини європейських держав за Голокост.

Вступ країн Східної Європи в ЄС спричинив до поступової трансформації усталеної моделі. Відбулося загострення полеміки довкола історичних тем на тлі просування східноєвропейськими державами «національних» історій, в яких балтійські країни виступили жертвами «двох тоталітаризмів» – «нацистського» та переважно «радянського».

Історичні суперечності співпали з прагненням балтійських еліт підвищити свій статус, розширити ресурсні можливості в межах Євросоюзу, що призвело до активізації історичної політики на загальноєвропейському рівні. Зусилля представників балтійських держав з активізації історичної політики концентрувались як на рівні інституцій ЄС, так і на міждержавному рівні країн Східної Європи.

Більш широкі можливості для просування власної «історичної програми» перед балтійськими елітами відкрились у зв'язку з Революцією Гідності в Україні. Подальші російська анексія Криму і війна на Донбасі спричинили зростання недовіри та скорочення наукових і дипломатичних контактів між Євросоюзом і Росією.

Наднаціональний рівень історичної політики в Прибалтиці постав новим майданчиком для реалізації апробованих попередніх підходів, що розвиваються на національному рівні.

Відбуваються й більш фундаментальні зсуви: заполітизоване тлумачення минулого закріплюється на законодавчому рівні, набуваючи нормативного, загальнообов'язкового характеру. Основною тенденцією третього історичного етапу стало піднесення теми прирівнювання комунізму до нацизму на загальноєвропейський рівень.

Політики балтійських країн активно використовують політичну карту «жертв тоталітарних режимів». Головним адресатом балтійських еліт у прагненні домогтися «історичної справедливості» виступає саме Захід, тоді як образ «російської агресії і тоталітаризму» слугує лише засобом для політичного розкручування проблеми.

Основними тенденціями в розвитку історичної політики у країнах Балтії є реалізація їхніми елітами політичного розрахунку на комбінування «комплексу провини» та «зовнішньої загрози». Головною метою балтійських еліт залишається підтримання підвищеної уваги на Заході до історичної долі держав Балтії і отримання додаткових ресурсів. Активна історична політика балтійських еліт виправдовує системне обмеження в правах нацменшин у Прибалтиці, слугуючи зовнішньополітичним важелем.

Відмова балтійських країн від ролі «форпосту» («прифронтових держав») у боротьбі зі «східною загрозою» та історичним минулим «тоталітаризмів» призвела до формування інституціональної пастки і черевата глибокими внутрішньополітичними кризами.

Активна історична політика закладена в основу легітимності не лише політичного режиму, але й політичної системи балтійських держав у цілому. На поточному етапі спостерігається тенденція до збільшення конфронтаційності історичної політики країн Балтії та Східної Європи. На даний час одна з головних цілей історичної політики балтійських еліт – вплив на громадську думку країн Євросоюзу з тим, аби вкоренити уяву про рівність між нацизмом і комунізмом.

Є підстави вважати, що по мірі продовження конфронтаційної історичної політики простір маневру для коректування поточного курсу балтійських еліт поступово скорочуватиметься.

Зіткнення геополітичних інтересів великих світових держав в Європі слугуватиме подальшому посиленню жорстокості історичної політики, впроваджуваної владними групами країн Балтії, та дедалі більш рішучим спробам закріплення її ідеологем на загальноєвропейському рівні.

Використані джерела та література:

1. Историческая политика в XXI веке // под ред. А. Миллера, М. Липман. Москва, 2012.

2. Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge University Press, 2012.
3. Ачкасов В.А. «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2013. № 4. С. 106-123.
4. Миллер А.И. Историческая политика и ее особенности в Польше, Украине и России. *Отечественные записки*. 2008. 5 (44).
5. Mälksoo M. Liminality and Contested Europeanness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space. *Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration* / ed. by Berg E., Ehin P. Ashgate, 2009. P. 65-83.

І.І. Мудрієвська

к.і.н.,

науковий співробітник

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

СПЕЦИФІКА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЕСТОНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Досліджено специфіку енергетичної політики Естонської Республіки у пострадянський період. Зазначено, що Естонія є однією з найбільш енергетично незалежних серед балтійських держав через наявність власних ресурсів, а також урізноманітнення маршрутів постачання енергії та енергоносіїв. Проаналізовано те, як Естонія співпрацює у тісній координації з країнами Балтії з метою стати частиною енергетичного ринку ЄС. Простежено розвиток відновлюваної енергетики в країні і зроблено висновок про значні досягнення Естонії в цій сфері.

Ключові слова: *Естонська Республіка, енергетична політика, сланцева промисловість, відновлювана енергетика, електроенергія.*

Energy Policy Specifics of the Republic of Estonia in the Post-Soviet Period

The energy policy specifics of the Republic of Estonia in the post-Soviet period are studied in the article. The author notes that Estonia is one of the most energy independent among the Baltic States due to the availability its own resources, as well as to the diversification of energy and energy sources supply routes. The study analyzes how Estonia cooperates in close coordination with the Baltic States in order to become part of the EU energy market. The

development of the renewable energy industry in the country is observed, and it is concluded that Estonia has made significant achievements in this area.

Key words: *the Republic of Estonia, energy policy, oil shale industry, renewable energy industry, electricity.*

З відновленням незалежності Естонської Республіки, як і решти країн Балтії, розпочався її перехід до ринкової моделі економіки, реалізація її зовнішньополітичного курсу, направлено на інтеграцію в ЄС і НАТО, а також актуалізувалася проблема забезпечення енергетичної безпеки.

Енергетична безпека країн Балтії – це складне питання, адже їх енергетична і сировинна залежність від поставок з Росії дозволяла уряду РФ проводити ефективну політику економічного тиску. З моменту відновлення незалежності, енергетична політика країн Балтії направлена на зниження енергетичної залежності від Росії з акцентом на просуванні національних інтересів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що врахування досвіду реалізації енергетичної політики Естонії може бути корисним для України.

Метою дослідження є з'ясування специфіки енергетичної політики Естонської Республіки у пострадянський період.

Країни Балтії часто називають «енергетичним островом» ЄС, з огляду на відсутність відповідних зв'язків з європейським енергетичним ринком, але зазначені країни працюють над вирішенням цієї проблеми і будують нову інфраструктуру, пов'язану з інфраструктурою ЄС. Завдяки сприянню з боку ЄС впровадженню спільної енергетичної політики, залученню нових партнерів та диверсифікації джерел і шляхів постачання енергоресурсів Естонія та інші країни Балтії відходять від енергетичної ізоляції. Важливе значення має будівництво нових проєктів транспортування блакитного палива, терміналів скрапленого природного газу (СПГ). Очікується завершення процесу синхронізації електромереж країн регіону з континентальною європейською електромережою.

Перераховані вище заходи є частиною плану BEMIP, в якому бере участь і Естонія.

BEMIP (Baltic Energy Market Interconnection Plan) – План об'єднання Балтійського енергетичного ринку було розроблено для повної інтеграції країн Балтії у європейський енергетичний ринок [1].

BEMIP – включає низку заходів з метою залучення країн Балтії до загальноєвропейського процесу диверсифікації маршрутів, джерел надходжень газу, що передбачає, в тому числі, будівництво нових газогонів і модернізацію існуючих. Трубопроводи GIPL (Gas Interconnection Poland-Lithuania) і Balticconnector є дуже важливими проектами, що стосуються газової транспортної інфраструктури країн Балтії в рамках плану BEMIP.

11 грудня 2019 р. Естонія і Фінляндія офіційно ввели в експлуатацію газопровід Balticconnector, який з'єднав газотранспортні системи двох країн. Balticconnector – найбільший інфраструктурний проект Естонії і Фінляндії, що має допомогти їм інтегруватися в газовий ринок ЄС, диверсифікувати джерела і маршрути газопостачання, зменшити залежність від Росії, посилити енергетичну безпеку та інтеграцію енергетичного ринку регіону. Враховуючи, що газопровід має статус EU Project of Common Interest (PCI), то 75 % (187,5 млн євро) від кошторисної вартості проекту (250 млн євро) були надані Єврокомісією в рамках спеціального фінансового механізму для енергетичного сектора [2; 3].

Одним із пріоритетних напрямлень плану BEMIP є синхронізація балтійських електромереж із континентальною європейською мережею (CEN). Адже серед усіх регіонів ЄС країни Балтії найбільш залежні від постачання електроенергії з-за кордону.

Електромережі балтійських країн досі синхронізовані з електричною системою Росії та Білорусі, що створює ризики для їх енергетичної безпеки. БРЕЛЛ являє зв'язок ліній електропостачання п'яти держав –

Білорусі, Росії, Естонії, Латвії, Литви в умовному електричному кільці, для якого встановлені загальні принципи роботи і обмін електроенергією.

Рішучим кроком до вирішення проблеми відірваності енергетичної інфраструктури країн Балтії від інфраструктури ЄС стало підписання 28 червня 2018 р. Угоди між країнами Балтії, Польщею і Єврокомісією про включення Балтійських країн в європейську електроенергетичну систему. Синхронізація електричних мереж балтійських країн і континентальної системи буде здійснюватися за посередництвом Польщі. Це надасть можливість країнам Балтії вийти з підключення до енергокільця БРЕЛЛ та зменшити залежність від поставок електроенергії з Росії. Планується, що інтеграція електроенергетичної системи балтійських країн відбудеться до 2025 р. і буде профінансована в рамках програми ЄС «Об'єднуючи Європу» [4].

20 червня 2019 р. між Європейською комісією, Литвою, Естонією, Польщею та Латвією було підписано Політичну дорожню карту щодо здійснення синхронізації електричних мереж країн Балтії з континентальною європейською мережею через Польщу [5]. Раніше Балтійський регіон був «енергетичним островом», а нині пов'язаний з європейськими партнерами через нещодавно створені електролінії з Польщею (LitPol Link), Швецією (NordBalt) та Фінляндією (Estlink 1 і Estlink 2). Ці проєкти стали можливими та побудованими за підтримки ЄС. Синхронізація країн Балтії є одним з найбільш символічних проєктів та політичним пріоритетом Європейського енергетичного союзу [6].

Варто зазначити, що з точки зору енергетичних портфелів кожної з країн Балтії залежність Естонії від імпорту вуглеводнів є найменшою і її показник у цьому питанні є одним із найнижчих показників в ЄС через наявність сланцевої енергії.

Основу паливно-енергетичного комплексу Естонії складає видобуток і використання горючих сланців, родовища яких найбільші в Європі.

Естонський сланець – не лише основне джерело енергії в Естонії, але й суттєва стаття доходу держбюджету. Сланець горить і його можна використовувати для виробництва електроенергії і тепла. Сланцева промисловість в Естонії є однією з найрозвиненіших у світі. Переважну більшість електроенергії (понад 90%) в Естонії виробляють Нарвські електростанції, що належать міжнародному енергетичному концерну Eesti Energia. Вони використовують місцеве родовище горючих сланців і працюють на сланцевому газі. Однак є й негативні наслідки розвитку сланцевої промисловості. Видобуток і спалювання сланцевого газу має негативний вплив на навколишнє середовище, саме тому споживання заплановано скорочувати. Найбільші викиди вуглецю в Естонії, що призводять до глобального потепління, походять саме з горючих сланців, які є найбруднішим паливом з екологічної точки зору. За показником викидів вуглекислого газу на душу населення країна серед перших. До того ж, сланцева промисловість залишає гори відходів, забруднюючи ґрунтові води та повітря.

Eesti Energia – міжнародний енергетичний концерн, що є власністю Естонської Республіки, діє на ринку електроенергії країн Балтії і Північних країн. Спеціалізується на виробництві теплової та електричної енергії, а також палива.

Як зазначено вище до недавнього часу основною сировиною для виробництва енергії був горючий сланець. Однак, останнім часом впроваджуються природозберігаючі технології з використанням альтернативних джерел енергії. Зокрема, скорочення обсягу електричної енергії, що виробляється з горючих сланців, корелюється із зростанням виробництва електроенергії з енергії вітру.

В споживанні нафти і газу країна залежить від імпорту. Збільшення використання відновлювальних джерел енергії (ВДЕ) вважається найкращим шляхом підвищення енергетичної безпеки Естонії. Для

поліпшення ситуації в Естонії намагаються збільшити використання ВДЕ, перш за все – вітру. У промисловому масштабі освоєння енергії вітру розпочалося на початку 2000-х рр. На сучасному етапі в країні створено вже кілька парків вітрогенераторів. Крім того, значна кількість вітрогенераторів нерідко встановлюється та використовується автономно – в приватних домогосподарствах, а також на підприємствах дрібного та середнього бізнесу. Вітрогенератори в Естонії створюються відповідно до європейських технологічних стандартів та відрізняються високими експлуатаційними показниками. Вже у 2015 р. частка електроенергії, виробленої вітрогенераторними парками, досягала 22%. Уряд Естонії визначив ціль щодо частки ВДЕ в загальному енергетичному балансі на рівні 42% до 2030 р. (у 2018 р. вже досягнуто 30 % частки ВДЕ), що є одним з найвищих показників серед країн ЄС [7; 8; 9, с. 78-79].

Нині Eesti Energia робить зелений поворот, організовуючи виробництво електроенергії більш екологічно чистим та розвиваючи відновлювану енергетику. Діяльність концерну Eesti Energia розпочалася 8 травня 1939 р., коли президент Костянтин Пятс підписав документ про створення організації Elektrikeskus, яка з 1945 р. стала називатися Eesti Energia. Завдання Elektrikeskus полягало у реалізації плану електрифікації Естонії та створенні енергосистеми. З того часу концерн значно розширив сферу своєї діяльності – місцева естонська електроенергетична компанія стала міжнародним енергетичним концерном. Насправді процес електрифікації Естонії продовжується і сьогодні, замінюючи електроенергією з відновлюваних джерел енергії інші джерела енергії, наприклад, моторне паливо або газ [10].

Електрифікація на основі зеленої енергії – це найшвидший, найдешевший та екологічно безпечний шлях до вуглецево-нейтральної економічної моделі. Зелена революція Eesti Energia ґрунтується на трьох стовпах: електрифікація на основі відновлюваних джерел енергії,

будівництво сонячних парків, наземних та морських вітропарків разом із розвитком систем зберігання, вихід з виробництва електроенергії з горючого сланцю та перехід від виробництва рідкого палива до хімічного виробництва, що працює на принципах економіки замкнутого циклу [10].

До 2025 р. компанія планує збільшити виробництво відновлюваної енергії у два з половиною рази. Таким чином, частка зеленої електроенергії становитиме більше половини усієї виробленої енергії. Довгостроковий план дій Eesti Energia передбачає припинення виробництва електроенергії зі сланцю до 2030 р. До 2035 р. заплановано досягти вуглецевої нейтральності при виробництві електроенергії. Розвивається виробництво рідких палив, перетворюючи його на хімічну промисловість на основі економіки замкнутого циклу. До 2045 р. все виробництво Eesti Energia буде вуглецево-нейтральним [10].

Викиди CO₂ концерну Eesti Energia за останні роки вже знизилися втричі: з 11,3 млн тонн у 2018 р. до 3,8 млн тонн у 2020 р. [10].

Відновлювана енергія – одна з найбільш зростаючих сфер енергетики, і вона стає все більш конкурентоспроможною. Довгостроковий план дій концерну Eesti Energia, передбачає перехід до виробництва електроенергії лише з відновлюваних джерел. У досягненні цієї мети ключову роль відіграє Enefit Green, що є одним з провідних виробників відновлюваної енергії в регіоні Балтійського моря. Enefit Green – дочірнє підприємство концерну Eesti Energia, що належить Естонській Республіці. Метою Enefit Green є розвивати відновлювану енергію, виробляти енергію екологічно чисто та ефективно [11].

Компанія Enefit Green була заснована в 2016 р. з метою об'єднання всіх підприємств з виробництва відновлюваної енергії Eesti Energia в одне підприємство. Хоча історія виробництва Enefit Green розпочалася 19 років тому. Відновлювану енергію в Eesti Energia почали виробляти ще у 2002 р.,

коли встановили у Віртсу перший сучасний вітряний електрогенератор [11].

На сучасному етапі Enefit Green виробляє відновлювану енергію в Естонії, Латвії, Литві та Польщі. Загалом у чотирьох країнах компанії належать 22 вітропарки, 38 сонячних електростанцій, 4 станції спільного виробництва, завод з виробництва пелет та гідроелектростанція. Крім того, затверджений проєкт розвитку і у Фінляндії [11].

Цікавим є і естонський досвід застосування сучасних технологій виробництва теплової енергії шляхом вторинного використання побутових відходів.

Enefit Green також виробляє електричну та теплову енергію з відходів, застосовуючи економіку замкнутого циклу. Електростанція з переробки відходів в Іру здатна виробляти тепло та електроенергію з міських відходів, приймаючи в середньому 80 смітєвозів на день та до 260 000 тонн змішаних побутових відходів на рік [11].

Багато в чому завдяки сміттєспалювальній електростанції в Іру в Естонії було припинено великомасштабне складування змішаних побутових відходів на звалищах. Використання змішаних побутових відходів для виробництва тепла та електроенергії робить у сотні разів менший вплив на навколишнє середовище, ніж складування відходів на звалищах, де гази від їх розкладання виділяються упродовж десятиліть [11].

Enefit Green допомагає вдихнути нове життя в колишні промислові території, де діяльність була припинена. Так, нове життя отримав закритий золівдвал Балтійської електростанції, де компанія побудувала Нарвський вітропарк. Закритий золівдвал Балтійської електростанції є фундаментом для 17 вітряків Нарвського вітряного парку потужністю 39МВт. На рік парк виробляє такий обсяг електроенергії, який споживають за той самий період 28000 домогосподарств. Нарвський вітропарк є першим,

збудованим на закритому золовідвалі. Також змінилася територія видобутку, де тепер виробляється зелена енергія у сонячному парку Лааскирве. Тобто, об'єкти, що служать нагадуванням про використання сланцю, стали фундаментом для підрозділів, які виробляють відновлювану енергію. Для будівництва цих вітряних та сонячних парків не використовувалося жодного квадратного метра лісу чи сільськогосподарських угідь, а колишні промислові території набули нового застосування [10; 11].

За деякими експертними оцінками, на сучасному етапі Естонська Республіка є однією з найбільш енергетично незалежних держав Європейського Союзу. Наразі Естонія повною мірою забезпечує власні потреби в електроенергії та здійснює її експорт до сусідніх країн [9, с. 78-79]. Успішною стала реалізація проєкту Estlink 2 у 2014 р., який з'єднав Естонію з Фінляндією. Підключення морського кабелю Estlink 2 дозволило вирівняти ринкову ціну електроенергії в Естонії та Фінляндії і збільшити обсяги обміну електроенергією між двома країнами. Бюджет проєкту складав близько 230 млн євро, з яких 100 млн євро – інвестиційна підтримка ЄС.

Окремо слід зазначити про позицію естонської сторони у переговорному процесі з представниками «Газпром» у питаннях будівництва газопроводів «Північний потік», «Північний потік-2», що була категоричною та засвідчувала незацікавленість Естонії у будівництві та імплементації зазначених газогонів.

Таким чином, Естонія реалізує успішну з огляду на національні інтереси енергетичну політику, яка направлена на зміцнення її енергетичної безпеки. Естонія є однією з найбільш енергетично незалежних серед балтійських держав через наявність власних ресурсів, а також урізноманітнення маршрутів постачання енергії та енергоносіїв. Естонія співпрацює у тісній координації з країнами Балтії з метою стати

частиною енергетичного ринку ЄС. Країна активно реалізує програму модернізації енергетичної галузі та розвиває екологічно чисті види енергії.

Не зважаючи на досягнення Естонії у сфері енергетики, все одно ще залишається низка завдань у цій галузі, зокрема, це стосується подальшого скорочення сланцевої промисловості, збільшення частки ВДЕ в загальному енергетичному балансі країни і розвитку енергетичної інфраструктури.

Використані джерела та література:

1. Baltic energy market interconnection plan. *European Commission*. 29.10.2021. URL: https://ec.europa.eu/energy/topics/infrastructure/high-level-groups/baltic-energy-market-interconnection-plan_en
2. Balticconnector gas pipeline up and running since 1 January 2020. *European Commission*. 08.01.2020. URL: https://ec.europa.eu/info/news/balticconnector-gas-pipeline-ready-use-1-january-2020-2020-jan-08_en
3. Сааков В. Естонія та Фінляндія офіційно відкрили газопровід Balticconnector. *DW*. 11.12.2019. URL: <https://www.dw.com/uk/естонія-та-фінляндія-офіційно-відкрили-газопровід-balticconnector/a-51635929>
4. Країни Балтії йдуть від російської енергетичної залежності. *УКРІНФОРМ*. 29.06.2018. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2489575-kraini-baltii-jdut-vid-rosijskoi-energeticnoi-zaleznosti.html>
5. Political Roadmap on implementing the synchronisation of the Baltic States' electricity networks with the Continental European Network via Poland. URL: https://ec.europa.eu/energy/sites/default/files/political_implementation_roadmap.pdf
6. Energy security: The synchronisation of the Baltic States' electricity networks - European solidarity in action. *European Commission*. 20.06.2019. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_19_3337
7. Планетарна енергетика: куди прямує світ. *УКРІНФОРМ*. 07.06.2016. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2030444-planetarna-energetika-kudi-pramue-svit.html>
8. Чекунова С. Сталий розвиток енергетичного сектору (на прикладі країн Балтії). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.energy/meny/research/sustainable-energy-development-baltic.html>
9. Онацький М. Ю. Соціально-економічні перетворення в Естонії в пострадянський період: досвід модернізаційних змін. *Бізнесінформ*. 2020. № 12. С. 72-81. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-12_0-pages-72_81.pdf
10. Eesti Energia. URL: <https://www.energia.ee>
11. Enefit Green. URL: <https://enefitgreen.ee>

П.Ф. Вознюк
к.політ.н.,
старший науковий співробітник
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

ПОСТРАДЯНСЬКИЙ ПРОСТІР ЯК АРЕНА ГЕОПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА «КОНТИНЕНТАЛЬНОГО» СХОДУ І «МОРСЬКОГО» ЗАХОДУ

Подано загальний контекст взаємодії сухопутного та морського начал світової політики. Висвітлено вплив конкуренції глобального Суходолу і глобального Моря на геополітичну трансформацію пострадянського простору. Показано, що суперництво євроатлантичного та євразійського напрямів інтеграції на теренах экс-СРСР є виявом зіткнення різних географічно обумовлених типів цивілізації.

Ключові слова: геополітика, пострадянський простір, Гартленд, Рімленд.

The Post-Soviet Area as an Arena for the Geopolitical Rivalry between the “Continental” East and the “Nautical” West

The general context of the interaction between the Land and Sea principles of world politics is given in the article. The author highlights the influence of the competition between global Land and the global Sea on the geopolitical transformation of the post-Soviet area. It is shown that the rivalry between the Eurasian and Euro-Atlantic directions of integration on the territory of the ex-USSR is a manifestation of the collision between different geographically determined types of civilization.

Key words: geopolitics, post-Soviet area, Heartland, Rimland.

Вивчення пострадянського простору як комплексного феномена вимагає використання різноманітних ракурсів аналізу та методологічних підходів. Адже і самий цей простір, і трансформаційні процеси в його межах мають складний, багатовимірний характер. Тому лише поєднання дослідницьких парадигм, звернення до міждисциплінарних галузей знання

дає змогу наблизитися до осягнення цілісної картини пострадянської динаміки, її рушійних сил та глобальної значущості.

Одним із найпоширеніших міждисциплінарних підходів до осмислення просторової проблематики є геополітичний. У його межах синтезуються надбання географії, політології, соціології, економічної теорії та низки спеціалізованіших суспільствознавчих дисциплін із метою соціополітичного аналізу геопросторових реалій. Специфічним предметом геополітики, на підставі якого вона виокремлюється нині у самостійний науковий напрям, є взаємодія великих просторових формацій, передусім закони організації контролю і гегемонії влади над простором. Тож історично розвиток геополітичних уявлень пов'язаний саме з формуванням крупних державно-політичних просторів: від ранньоімперських східних деспотій до колоніальних імперій та планетарних військово-політичних блоків Нового часу.

Утвердження геополітики як науки повсякчас ускладнювалося використанням геопросторової риторики в контексті експансіоністських зовнішньополітичних доктрин та загарбницьких воєн. Так, тяжкого «репутаційного» удару по геополітиці завдало мілітаристське викривлення популярної свого часу теорії життєвого простору, коли самозрозумілу конкуренцію націй за ресурси життя та розвитку фашистські ідеологи по суті звузили до аспекту воєнної експансії та територіальних загарбань. Нині не менш небезпечною є своєрідна «профанація» геополітики, використання її термінології для позначення та пояснення кон'юктурних подій, тенденцій, інтересів і зазіхань, далеких від фундаментальних закономірностей просторової архітекτονіки.

Поряд зі значною мірою дискредитованою теорією життєвого простору, в межах геополітики віддавна вибудовувалася т.зв. теорія планетарного дуалізму, котра виходить із аксіоми, що спонукою будь-якого розвитку завжди є боротьба. Відтак однією з актуальних проблем

наукового знання стає пошук тих первнів, конкурентна взаємодія котрих лежить в основі поступу сучасної людської цивілізації. У геополітичній картині світу такими антагоністами найчастіше виступають планетарний Суходіл і планетарне Море як особливі форми буття великих просторових спільнот. Протиставлення Моря та Суходолу є головним сюжетом класичної геополітики, періодично виходячи навіть за межі суто геостратегічних трактувань – як-от у відомій концепції «номосу землі» й «номосу моря» К. Шмітта [1].

Дослідниками розрізняються «континентальний» та «морський» типи державно-політичної організації – телурократія і таласократія відповідно. Телурократія зазвичай характеризується етатизмом, централізованим (нерідко автократичним) урядуванням, потужною бюрократією, усталеністю правової системи, консервативною суспільною свідомістю, переважанням промислового капіталу («реального сектору економіки»). Натомість сучасна таласократія назагал вирізняється тяжінням до дисперсності влади, динамізмом та гнучкістю права, ліберальнішим світоглядом, розвиненим торговельно-фінансовим сектором, сприйнятливістю до інновацій тощо. При цьому суходільні держави століттями домінували над морськими. Більшість фахівців вважає, що «море» стало рівнозначним опонентом «суходолу» порівняно недавно, з оформленням Голландської та Британської таласократій. Так чи так, у геополітиці «континентальний» тип найчастіше прямо співвідноситься з євразійським «Сходом», а «морський» – із західноєвропейським «Заходом».

На відміну від теорії життєвого простору, планетарний дуалізм упродовж XX ст. не лише не був ані найменшою мірою дискредитований, але й переконливо підтвердився практикою «холодної війни» 1946–1991 рр., коли телурократія ототожнювалась із СРСР, а таласократія – зі США. Цьому геополітичному вимірові міжнародних зв'язків та відносин

відповідала також гостра боротьба полярних ідеологій: радикального лібералізму – лібертаризму (М. Фрідман, Ф. Гаск) і радянського марксизму-ленінізму. Отже геополітичний закон планетарного дуалізму немовби втілювався в актуальному протистоянні держав та народів у галузі світосприйняття і в реальному перерозподілі земної кулі на зони гегемонії та контролю з боку телурократії (СРСР) і таласократії (США).

Відтак, надалі лише зміцніло розуміння опозиції Моря та Суходолу як протистояння двох різних глобальних стратегій, здатних забезпечити своїм носіям перемогу і подальше панування. Відповідно панування націй Суходолу ґрунтується на засадах телурократії, а націй Моря – на засадах таласократії. Звідси планетарний дуалізм отримує підстави розглядатися як основний світосистемний феномен, вияв геополітичної та цивілізаційної поляризації світу як цілісності. Це форма соціальної взаємодії, що заявляє про себе одразу на двох рівнях: власне геополітичному (Суходіл – Море) й цивілізаційному (Схід – Захід). З одного боку, дуалізм геополітичного простору, де існує та розвивається світова система, формує людську практику, з іншого – цивілізаційна діяльність людини конструює та відтворює планетарний дуалізм у світовій системі [2, с. 12–15].

Роль внутрішньої Євразії як «генератора» історії, а отже й еволюції світової системи обґрунтував ще британський геополітик Г. Дж. Маккіндер у своїй теорії «Гартленда» – «серцевинної землі» (англ. Heartland), довкола якої начебто обертається весь історичний процес останніх тисячоліть [3], зрештою сформулювавши знамениту максиму: «Світом керує той, хто керує Світовим островом (тобто Старим Світом, Афroeвразією – *П. В.*); Світовим островом керує той, хто керує Гартлендом; Гартлендом командує той, хто володіє Східною Європою». Хоча теорія «Гартленду» далеко не одразу набула популярності поза межами географічних кіл, сьогодні вона

так чи інакше впливає на формування зовнішньої політики низки найбільших держав світу, зокрема й путінської Росії.

Розвиваючи погляди Маккіндера, американський геополітик Н. Спайкмен висунув концепцію «Рімленда» – півкола країн і регіонів, розташованих між Гартлендом і океанічними країнами Маккіндерового «зовнішнього півмісяця» (Америка, Тропічна Африка, Австралія та Океанія). До Рімленда Спайкмен зараховував держави Західної Європи, Середнього Сходу, Південно-Західної Азії, Китаю та Далекого Сходу разом із Британськими і Японськими островами. Країни цієї «дуги», порівняно з Гартлендом, володіли більшими людськими й промисловими ресурсами, як сухопутною, так і морською могутністю. Спайкмен розглядав Рімленд як регіон, що виконує роль великої буферної зони між Морською і Суходільною силами і який має боронитися від них обох. На підтвердження цієї тези він наводив приклади Першої Французької імперії, Німецької імперії і нацистської Німеччини як країн, що походили з Рімленду і ледь не стали світовими гегемонами.

За Спайкменом, Гартленд практично відповідає території Радянського Союзу та Монголії – за винятком крайніх західних (Прибалтика) та східних (притихоокеанські райони Далекого Сходу) частин СРСР. Саме Рімленд, а не Гартленд, відіграє ключову роль у світовій геополітиці й у впливі на Євразію. Спайкмен трансформував наведений вище імператив Маккіндера: «Хто контролює Рімленд, той панує над Євразією; хто панує над Євразією, той контролює долю світу». Тож забезпечення контролю за цими переважно прибережними регіонами й мало бути головним завданням американської зовнішньої політики. На практиці це виявилось у створенні на теренах Рімленда проамериканських військово-політичних блоків НАТО, СЕНТО, SEATO, що вони немов би зусібіч оточували Гартленд. Також у часи Холодної війни в рамках

доктрини «стримування» мірою можливості по периметру радянських кордонів розташовувалася мережа військових баз США – дугою від Середземномор'я до Індокитаю. Прикінцева поразка Москви у «холодному» протистоянні із Заходом дає підстави вважати успішним застосування такої стратегії «стримування» і «здушення» з опертям на океанічні простори та узбережжя проти переважно суходільної наддержави.

Крах СРСР означав руйнування біполярного світу через занепад континентального полюсу сили та перетворення окремих його частин на нестабільні «високоентропійні регіони» (за С. Коеном). Неважко помітити, що територіально пострадянський простір значною мірою збігається із Гартлендом класичної західної геополітики, послідовниками багатьох ідей якої є сучасні теоретики З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, С. Гантінгтон.

Нині обшири Євразійського материка вже традиційно являють собою як ареал існування міцних автократичних режимів, так і глобально значущу зону турбулентності, де вирішується доля цивілізації. Недивно, що саме з розвитком подій на пострадянському просторі деякі автори пов'язують свої очікування «геополітичної революції», котра має – ні більше, ні менше – «повалити владу Заходу й утвердити глобальне панування Сходу та новий соціальний порядок» [4].

Відповідно, євразійська інтеграція на пострадянському просторі (ШОС, ЄСП, ОДКБ, Митний союз, ЄАЕС) відбувається в геополітичній логіці та цивілізаційно-ціннісному контексті «східного» глобального Суходолу, а євроатлантична інтеграція (НАТО, ЄС, регіональні ініціативи ГУАМ, «Співдружність демократичного вибору» тощо) – в логіці та контексті «західного» глобального Моря.

Поле геополітичної гри є і територія самої залишкового ядра колишньої радянської наддержави – Російської Федерації. Для Заходу (у його вузькому, англо-саксонському, власне «морському» розумінні)

російські терени стратегічно важливі в світлі ескалації глобального протистояння з Китаєм. Окрім численних спроб сформувати потенційно антикитайську коаліцію з участю Москви, свого часу (у 1990-і) окремі американські та британські експерти навіть пропонували урядові США викупити приблизно 2/3 азійської території Росії (західніше Єнісея, тобто прямо на північ від Китаю) за 3 трлн дол. [5]. Це було актуально й в умовах демографічного тиску на контрольовану РФ східну ділянку Рімленда [6].

Проте сьогодні дедалі реальнішим стає оформлення китайсько-російського стратегічного альянсу. Вочевидь саме він уособлюватиме континентальну потугу в актуальній глобальній політиці. Геополітичною відповіддю планетарного Моря з необхідністю стане не так потенційне розширення НАТО, як формування системи міждержавних союзів з метою стримування Москви та Пекіна – з-поміж іншого й на пострадянському просторі.

Отже, попри всю ерозію початкового змісту концептів «глобальний Суходіл» та «глобальне Море», вони залишаються значущими як антагоністи світоглядні, як певні протилежні один одному сталі соціоментальні комплекси. Відтак цивілізаційне протистояння між ними щоразу виявляється і в сфері міжнародних відносин та геополітики. Тож суперництво «континентального» Сходу та «морського» Заходу дотепер є суттєвим чинником геополітичних трансформацій у світі загалом і на пострадянському просторі зокрема.

Використані джерела та література:

1. Див.: Шмитт К. Номос землі в праві народів *jus publicum Europaeum* / Пер. с нем. К. Лощевського, Ю. Коринця; под ред. Д. Кузницька. Санкт-Петербург, «Владимир Даль», 2008. 670 с.

2. Кудряченко А. І. Геополітика: Підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. Київ: МАУП, 2004. 296 с.
3. Маккиндер Х. Дж. «Географическая ось истории» / Пер. с англ. М. А. Тимофеева. *Политические исследования*. 1995. № 4. С. 162-169.
4. Шепелев М. Что нас ждет в 2013 году? *2000: Еженедельник*. 2006. 2-8 июня. С. 21.
5. Не купить ли нам Сибирь? / Пер. и коммент. Т. Филипповой. *Родина*. 2000. № 5. С. 6-9.
6. Цюрупа А. И. Аляска, Камчатка и Сибирь в геополитическом ареале. *Политические исследования*. 1998. № 2. С. 83-87.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Кудряченко Андрій Іванович, член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Солошенко Вікторія Віталіївна, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Богданович Іван Іванович, кандидат економічних наук, доцент, заступник директора з науково-організаційної роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Деменко Олександр Федорович, кандидат політичних наук, доцент, учений секретар Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Бульвінський Андрій Григорович, кандидат історичних наук, доцент, завідувач відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вознюк Петро Федотович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кириченко Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кордун Олексій Олександрович, доктор філософії в галузі історії, науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології

всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Миклашук Ігор Миколайович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мудрієвська Ірина Ігорівна, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мхитарян Наталія Ігорівна, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії країн Азії та Африки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Розумюк Володимир Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ткаченко Василь Миколайович, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, головний науковий співробітник відділу теорії та методології всесвітньої історії Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ткаченко Ігор Володимирович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу історії нових незалежних держав Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Kudriachenko, Andrii, *Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Soloshenko, Victoria, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy Director for Research of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Bohdanovych, Ivan, *Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Director for Research, Organizational Work of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Demenko, Oleksandr, *Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Bulvinskyi, Andrii, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of New Independent States History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Vozniuk, Petro, *Candidate of Political Sciences, Senior Research Fellow of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Kyrychenko, Oleksandr, *Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of New Independent States History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Kordun, Oleksii, *Ph.D in History, Research Fellow of the Department of New Independent States History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Meteliova, Tetiana, *Candidate of Philosophy Sciences, Associate Professor, Leading Research Fellow of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Myklashchuk, Ihor, *Candidate of Political Sciences, Senior Research Fellow of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Mudriievska, Iryna, *Candidate of Historical Sciences, Research Fellow of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Mhytarian, Nataliia, *Candidate of Political Sciences, Senior Research Fellow, Senior Researcher of the Department of Asia and Africa Countries History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Rozumiuk, Volodymyr, *Candidate of Political Sciences, Senior Research Fellow, Leading Research Fellow of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Tkachenko, Ihor, *Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow of the Department of New Independent States History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Tkachenko, Vasyl, *Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of*

Ukraine, Chief Researcher of the Department of World History Theory and Methodology, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”

Tsapko, Oleh, *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Leading Research Fellow of Department of New Independent States History, the State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Наукове видання

**ІНТЕГРАЦІЙНИЙ ПОСТУП ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН В
КОНТЕКСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ**

Збірник тез

**Загальна редакція: д.і.н., проф., чл.-кор. НАН України Кудряченко А.І.
Відповідальні редактори: к.філос.н., доцент Шморгун О.О.,
к.і.н., Мудрієвська І.І.,
м.н.с. Чуткий П.С.**

Підписано до друку 30.12.2021 р. Формат 60х90/16. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Умов. друк. арк. 7,25.
Тираж 30 прим. Замов. № 21.12-23.

ФОП Бихун В.Ю.
вул. Леонтовича, 9, к. 18, м. Київ, 01601
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 5366 від 26.06.2017 р.